

БЕЗПЕКА СХОДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ 2019 РОКУ

МАТЕРІАЛИ ХАРКІВСЬКОГО БЕЗПЕКОВОГО ФОРУМУ

(м. Харків, 7–8 грудня 2018 року)

За редакцією доктора соціологічних наук,
професора *І. П. Руценка*

*Думки авторів відображають їх власну позицію,
яка може не збігатися
з позицією Фонду Конрада Аденауера*

Безпека Сходу України в умовах гібридної війни: виклики 2019 року : матеріали Харків. безпек. форуму
Б39 (м. Харків, 7–8 груд. 2018 р.) / за ред. І. П. Рущенка. – Харків : Право, 2019. – 52 с.

ISBN 978-966-937-624-4

7–8 грудня 2018 р. в Харкові у конференц-залі готелю «Харків» відбувся безпековий форум «Безпека Сходу України в умовах гібридної війни: виклики 2019 року». Форум став результатом громадянської ініціативи, його роботі сприяли Харківський офіс Фонду Конрада Аденауера та Фонд Місцевої Демократії (Харків). Організатори Форуму мали на меті виявити основні загрози та ризики, що пов'язані з гібридною війною та територіальним положенням прикордонних із Росією областей України, а також обговорити ідеї та методи протидії з боку громадянського суспільства підривному технологіям, які агресор застосовує проти українського суспільства. Робота Форуму проходила у форматі дискусійних панелей, спікерами виступали науковці, громадські діячі, експерти мас-медіа. Усі присутні, учасники Форуму мали можливість ставити питання та висловлювати свої думки.

За результатами виступів спікерів і дискусій були сформовані підсумки, що відображають тематику Форуму. У виданні містяться тези виступів спікерів.

УДК 355.01(477)-049.5

ВСТУПНЕ СЛОВО МОДЕРАТОРА ФОРУМУ

(професор Ігор Рущенко)

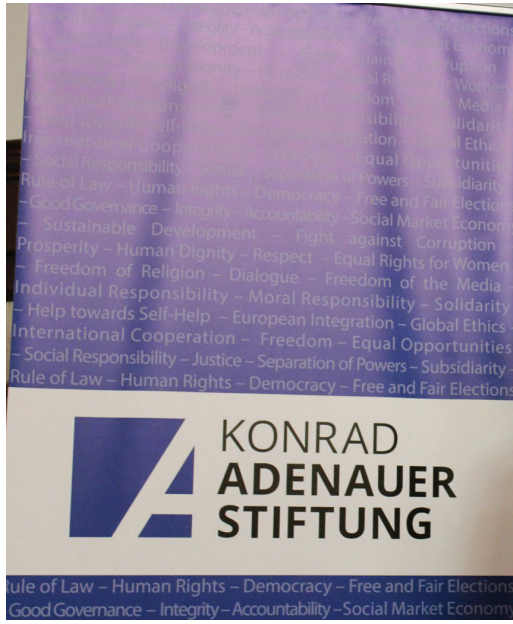
Шановне товариство! Подібний Форум є фактично першим у нашому місті. До 2014 року, на жаль, ми були заколисані безпідставним уявленням про безпеку і нібито зовнішніми гарантіями миру та територіальної цілісності нашої країни. Сьогодні такої ілюзії вже немає. Ми до певної міри спізналися з безпечним Форумом, але маємо надолужувати втрачене.

Сьогодні, у цьому конференц-залі, зібралися небайдужі громадяни України, які стурбовані станом національної і регіональної безпеки. Форум має громадянський характер. Державні інституції не проявили особливого інтересу до ідеї проведення експертного Форуму, на якому свою точку зору на гібридну війну мають висловити науковці і громадські діячі. Проте близько 30 представників громадянського суспільства погодилися виступити в якості експертів, тобто спікерів, що будуть вести дискусію на тематичних панелях. Зголосилися виступити у ролі спікерів 8 докторів, 6 кандидатів наук, відомі громадські діячі, журналісти. Але ми маємо не наукову конференцію. Хоча також будемо шукати істину та досліджувати ситуацію в найбільш небезпечних регіонах, які межують із противником, що п'ять років поспіль веде необ'явлену війну. Ми прагнемо зрозуміти, що сталося з нами і чому маємо окуповані українські землі, ставимо за мету сформулювати основні загрози та ризики поточного періоду. Попереду 2019 рік, який може стати визна-

чальним для української історії. Сподіваюся, почуємо і розумні поради та ідеї: яким чином громадянське суспільство може протидіяти гібридним атакам.

Мій особистий досвід як аналітика з питань національної безпеки дозволяє сформулювати щось на кшталт закону безпеки, який можна подати у двох словах: «**нездійснення аларму**». Тобто якщо загроза вже озвучена, її широко обговорюють експертне середовище, мас-медіа, громадяни, то вона не здійснюється як прямі дії агресора. Спецслужби, які відіграють особливо помітну роль у структурі гібридних війн, не люблять, коли їх операції стають очевидними. Ціняться несподівані, раптові гібридні удари. А хто мусить ревізувати гібридні загрози? Формально національна безпека – функція держави. Але ми досі маємо відносно слабкі державні інституції, що геть залежать від особистостей. Як негативний приклад варто згадати відому заборону для СБУ вести контррозвідальну діяльність стосовно ФСБ за часів Януковича. Таке важко уявити у країні, де інституції функціонують самостійно, переслідуючи не особисті інтереси керівників, а національні цілі. Тому вплив громадськості на державу залишається нагальним питанням.

Отже, давайте станемо у ці два дні до праці, аби зробити свій внесок у безпеку прикордонних регіонів. Побажаємо собі удачі.

Дискусійна панель 1

ЧИ Є РИЗИК ПОВТОРЕННЯ ПОДІЙ ВЕСНИ 2014 РОКУ НА СХОДІ ТА ПІВДНІ УКРАЇНИ?

ЗАГРОЗИ ХАРКОВУ У 2019 РОЦІ В КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Володимир Чистилін,
*заслужений журналіст України, член НСЖУ,
громадський діяч, координатор Харківського Євромайдану*

Путін не відкинув ідеї захоплення України. На кордоні Харківської області стоїть чимало російських військ, а керманичі нашої держави постійно акцентують увагу на тому, що можливо широкомасштабне російське вторгнення через регіон. На мапах так званої Новоросії Харків був та лишається столицею окупантів. Місто, природно, опинилося у грудні 2018 року в зоні воєнного стану. Тому харків'янам треба всіляко готуватись до можливої агресії з боку сусіда.

У березні 2014 року місто можна було легко взяти голими руками, але тоді ворог не наважився на активні військові дії. Між тим за півтора місяця «руської весни» у Харкові тричі захоплювали ОДА, були десятки побитих та покалічених патріотів. Ще наприкінці квітня 2014 року вночі по тривозі піднімали все керівництво області, бо російські танки перетинали кордон і провокували наші війська на збройний конфлікт.

Ситуація відносно стабілізувалась лише влітку 2014 року, хоча навіть у грудні цього року Харківський Євромайдан звертався з листом до Президента, щоб місто захистили від агресора. У той час постійно відбувались теракти: закладали вибухівки під мости, у військкомати, була поранені громадяни під час вибуху в пабі «Стіна». 22 лютого 2015 року російські спецслужби збирались знищити весь актив Харківського Євромайдану, заклавши міну під час патріотичної ходи біля Палацу спорту. Тоді загинули четверо людей і ще десяток осіб отримали поранення.

Про загрозу захоплення прифронтового Харкова весь час говорять глашатаї «руського міру» в РФ. У 2018 році вони направляли чимало грошей для вербовки агентів і підривної діяльності, і тим більше ми це очікуємо наступного року. Завдання агресора – «розхитати» місто зсередини, використовуючи складну політичну та соціально-економічну ситуацію в країні.

Наразі існує, як мінімум, п'ять причин, чому не зникає загроза повторення подій 2014 року. Звісно, в іншому форматі, ніж тоді, але з не менш трагічними наслідками для Харкова. Спробуємо коротко, буквально тезово, їх проаналізувати.

1. Мер Харкова Геннадій Кернес. За нашою інформацією, у нього залишаються бізнес-партнери в Росії, наближені до російської влади. Влада думає, що вона тримає Кернеса на гачку, але недооцінює його можливості та політичну безпринципність. При найгіршому розкладі сил мер без вагань здасть місто ворогу. Путіна тут чекають. Багато людей Януковича і зараз при владі у міськраді. СБУ веде розслідування щодо контактів голови одного із районів Харкова із російськими спецслужбами, але, на наш погляд, є в оточенні Кернеса й інші подібні особистості.

2. Бізнес-еліти. У 2014 році місцевий бізнес об'єднався навколо української ідеї тому, що це загрожувало безпеці, як власній, так і їх капіталам. Наразі більшість місцевих олігархів не мають бізнесу в Харкові. Усі розмови про сприятливий інвест-клімат лишаються на папері. Ніхто не хоче ризикувати у прифронтовому місті. Тутешні бізнесмени не поспішають вкладати в розвиток рідного регіону. Як показник, скажімо, у Харкові давно вже ніхто не інвестує в медіа. Так, в Одесі 33 медійні канали, у Дніпрі – 10, у Харкові – всього декілька. Байдужість, відсутність чіткої позиції, хитання «з лінією партії», небажання розпрощатися з російськими активами – усе це не дає громадянам можливості бути впевненими в патріотичності місцевих бізнес-еліт. Спочатку вони здають країну економічно, потім політично і, врешті-решт, територіально. Маємо пам'ятати досвід Ахметова та Донбасу.

3. Реваншисти. Люди, які захоплювали ХОДА у надії «руської весни», нікуди не поділись. Це жителі Харкова, наші сусіди. Ситуація зараз розхитується. Є підозри щодо фінансування певних політиків та партій з боку Росії. Реваншисти у місті підіймають голову. Гроші на підривну діяльність із РФ завозяться чималі. Харків, за даними соціопитувань, лишається вотчиною проросійських політичних сил. Путіну є на кого спиратись в разі загострення ситуації.

4. Церковний фактор. Зараз 20 % українців зацікавлені темою Томоса та автокефалії, у виборчому контексті церковне питання турбує 2–3 % виборців. Але, якщо Путін захоче робити ставку на релігійну війну, такий розворот теоретично є можливим. Харків у церковному вимірі є орієнтований на УПЦ МП. Сильні позиції російської церкви, майже не мають храмів УПЦ КП та УАПЦ. Усе це можна використувати, якщо Кремль почне розігрувати сценарій розколу країни, використовуючи церковний фактор.

5. Байдужість Києва до подій у Харкові. Традиційне нерозуміння та відверте небажання втручатись у події на Слобожанщині, бо не тут робляться вибори. Харків завжди, разом з Кримом і Донбасом, був електорально не цікавим для столичних лідерів. У 2014 році рятували Харків міністри-земляки А. Аваков та С. Полторак. Зараз відчутний також вплив глави АП І. Райніна. Якщо після виборів зміниться політична конфігурація, то лобістів регіону в Києві не лишиться зовсім. Харків може легко стати розмінною монетою заради збереження держави в разі ескалації воєнного конфлікту. Історія знає не один випадок, коли «здавали» Харків, щоб врятувати всю Україну.

Харків уже інший, ніж був у 2014 році, але розслабитись зарано. Прифронтове місто постійно повинно бути готове до можливого вторгнення російського агресора, який активно готується до великої війни. Отже, харків'янам треба розраховувати виключно на себе, будувати громадянське суспільство, незалежні мас-медіа, акумулювати ресурси навколо проукраїнських сил і відповідальним чином голосувати на майбутніх виборах.

ОЦІНКА РИЗИКІВ І ЗАГРОЗ ПОВТОРЕННЯ ПОДІЙ ВЕСНИ 2014 РОКУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ: ПОГЛЯД З ОДЕСИ

Олександр Остапенко,

представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в південних областях, кандидат військових наук, старший науковий співробітник, член ГО «Майдан Моніторинг» (м. Одеса)

Події «русскої весни» в Одеській області мали свою передісторію, соціальну, інформаційну і навіть ментальну базу, спиралися на історичні міфи та чинники, які були наслідками системних прорахунків в реалізації інформаційної політики Української держави та сформували реальні загрози суверенітету та конституційному ладу держави.

Основні міфи, що пропагувались та формували умови позитивного сприйняття ідей «русскої весни»:

- Постійне заохочення формування так званої «одеської унікальної ідентичності»: «одесит – не українець і не росіянин, він одесит», «одесит – окрема національність», «я одесит у третьому або четвертому поколінні».
- Міф про процвітання за часів «порто-франко» і міфи навколо «автономного» щастя».
- Міф про абсолютну унікальність Одеси (економічну, етнічну, соціальну, культурну): «жемчужина у моря», «южная столица», «столиця у моря», «культурная столица», «столиця юмора», «Одеса не перше місто, але і не друге» тощо.
- Міф про імперське начало і розквіт Одеси. Про початок і кінець «славної» історії Одеси (від російської імперії до Радянського Союзу).
- Формування переконання, що в одеському зубожінні і деградації винна держава Україна (ЧМП, занепад промисловості, падіння продуктивності сільськогосподарського виробництва, падіння обсягу торгівлі).
- Уявлення, згідно з яким українська мова – це мова села, мова прийшлих, не корінних жителів Одеси.

У провокуванні цих міфів свою роль відіграла історико-культурна особливість регіону. Землі Північного Причорномор'я, приєднані до Російської імперії у XVIII ст., отримали політичну назву Новоросії (Нової Росії), входили до складу Новоросійської губернії (перша адміністративно-територіальна одиниця з такою назвою існувала в 1764–1783 роках, друга – 1796–1802 роках). На підставі зазначеного історичного факту російською пропагандою було сформульоване ідеологічне кліше, суть якого полягала в тому, що ці землі не мали жодного відношення до України і були «подаровані» їй більшовицьким ке-

рівництвом. Така концепція була озвучена Президентом Росії Володимиром Путіним: *«Нагадаю, що це – Новоросія. І цей Харків, Луганськ, Донецьк, Херсон, Миколаїв, Одеса – не входили до складу України в царські часи. Це все території, які були передані в Україну радянським урядом»* (17 квітня 2014 року). Трохи згодом на Валдайському форумі у жовтні 2014 року російський Президент повторить цю тезу: *«Насправді, це був один регіон з центром у Новоросійську, тому називався Новоросією. Це – Харків, Луганськ, Донецьк, Миколаїв, Херсон, Одеська область. Ці землі в 1920-ті роки при створенні Радянського Союзу були передані від Росії Україні»*. Як і більшість кліше російської пропаганди, подібні твердження містять у собі водночас елементи правди і брехні. Новоросійськ дійсно був центром Новоросійської губернії, але на той час таку назву носив Катеринослав (сучасний Дніпро).

Серед складових одеської історичної міфології чималу роль відіграє і міф про «порто-франко». У XIX столітті існування режиму «порто-франко» сприяло розвитку Одеси. У 1990-ті роки в Одесі починає культивуватися ідея, що перетворення міста на «вільну економічну зону» (порто-франко) стане основою його процвітання. 1991 року в Одесі був навіть проведений референдум про створення ВЕЗ, на якому ця ідея отримала підтримку більшості одеситів. 2000 року була створена ВЕЗ «порто-франко» в Одеському порту, яка де-факто пропрацювала 4 роки. Ідею «порто-франко» пригадали проросійські політики у 2014 році. У Верховній Раді був навіть зареєстрований законопроект про перетворення всієї Одеської області в зону «порто-франко» з формуванням митних кордонів.

Південь нинішньої Одеської області був також частиною іншої історичної території – Бессарабії (була приєднана до Російської імперії в 1812 році й існувала в статусі Бессарабської області і Бессарабської губернії), яка в період з 1918 по 1940 і з 1941 по 1944 рік входила до складу Королівства Румунія. Після 1940 року північні та південні частини цього краю були приєднані до Української РСР. Складна історія регіону та його багатонаціональний склад також створили сприятливі умови для російської пропаганди.

Варто відзначити, що як ідея «Новоросії», так і ідея автономії на території Української Бессарабії з'явилися ще в 1990-ті роки на тлі відцентрових тенденцій у Радянському Союзі. Тоді були зроблені спроби утримати союзні республіки в складі СРСР шляхом створення різних підконтрольних Москві анклавів. В Одесі, наприклад, на початку 1990-х виходила газета «Новоросійський телеграф», у південних районах Одеської області на тлі зростання національної самосвідомості національних меншин, зокрема болгар, з'явилися спроби створити автономію. Ініціаторами найчастіше виступали місцеві обкоми і райкоми КПРС.

На півдні Одеської області була навіть зроблена спроба скликати з'їзд депутатів усіх рівнів Бессарабії, проте з невідомих причин він не відбувся. Замість цього 1 грудня 1991 року в Болградському районі Одеської області, де компактно проживають болгары, пройшов референдум про створення на базі району болгарської автономії. Незважаючи на те, що ідею національної автономії підтримала більшість населення, подальшого розвитку вона не мала. Надалі ідея самостійної організації життя в Бессарабії існувала в «м'якій формі» відтворення Ізмаїльської області, яка існувала до 1954 року і була приєднана до Одеської.

Що стосується ідеї «Новоросії», то вона тривалий час перебувала в замороженому стані, поки знов не була затребувана в 2004 році, під час Помаранчевої революції. У листопаді на хвилі протистояння київському Майдану так звані збори Одеської територіальної громади прийняли заяву, в якій говорилося: *«Якщо в Україні перемагають антидемократичні націоналістичні сили, налаштовані на розвал нашої держави, ми вимагаємо оголошення міста та всієї Одеської області вільною самокерованою територією, на якій діють розпорядження органів місцевого самоврядування»* («Новоросійський край»).

Одеська область має багатонаціональний склад населення, існують місця компактного проживання національних меншин – болгар, гагаузів, молдаван, росіян старообрядців-липован. За даними перепису 2001 року, українці становлять 62,8 % населення, росіяни – 20,7 %. Також до найбільш численних груп належать болгары – 6,1 %, молдаване – 5,0 %, гагаузи – 1,1 %, євреї – 0,6 %, білоруси – 0,5 %. При цьому мовна ситуація в регіоні не відповідає національному складу. Багатонаціональність і русифікація призвели до ситуації, коли російська мова в регіоні стала домінуючою. Відповідно і гасла про російську мову як другу державну підносили як збереження так званої «культурної самобутності» Одеси та області.

Період незалежності України в суспільній свідомості жителів Півдня тривалий час сприймався як період економічних та соціальних втрат. Особливо серйозних втрат зазнала морська галузь. Напередодні розпаду Радянського Союзу Одеса була центром Чорноморського морського пароплавства, яке було найпотужнішим в Європі й одним із найбільших у світі. У 90-ті роки Україна практично втратила свій тор-

говий, пасажирський і риболовецький флот, що стало одним із негативних маркерів у суспільній свідомості одеситів. Істотних економічних втрат поніс також і Миколаїв, що був до розвалу СРСР великим центром кораблебудування.

Отже, гасла «русскої весни» не є новаціями. Привабливість відокремленості від України завжди приховано підтримувалась органами місцевої публічної влади.

Регіональна міфологія у поєднанні зі специфічними чинниками 2014 року сприяли створенню реальних загроз суверенітету України в Одеській області.

Основні чинники, які сприяли реалізації цілей «русскої весни» в Одесі:

- Слабкість центральної влади в Україні і фактичний колапс влади на місцях.
- Намагання регіональних «еліт» під час власної політичної «мімікрії» довести свою значущість – «ніхто крім нас не здатний підтримувати політичну і соціальну стабільність...».
- Радянський образ мислення в головах більшості мешканців регіону та оцінка держави як джерела вічного трансцендентного блага.
- Критично низький рівень української ідентичності в регіоні.
- Чвари і неузгодженість дій політичних сил, які прийшли до влади на хвилі Майдану. Боротьба за право розподіляти регіональний суспільний ресурс.
- Важливу роль у формуванні проросійських настроїв відіграла і відіграє Українська православна церква Московського патріархату.
- Прикордонне розташування Одеської області. З одного боку, регіон межує з двома проблемними регіонами Республіки Молдова: невизнаною Придністровською Молдавською республікою (ПМР) і автономним територіальним утворенням (АТО) Гагаузія, яке є легітимним. В обох регіонах, як відомо, сильні проросійські настрої. Крім того, наявність на території ПМР російського військового контингенту належить до числа актуальних військових загроз для України.

Перемога Революції Гідності в лютому 2014 року стала поштовхом для активізації сепаратистських сил в Одесі. Сепаратисти не криючись, озвучували свої вимоги про проведення референдуму про федералізацію України, створення Одеської Народної Республіки за зразком Донецької і Луганської, відкрито використовували російську державну символіку. 3 березня було здійснено відкриту спробу захоплення будівлі Одеської облдержадміністрації.

Фактори, що унеможливили реалізацію завдань сепаратистів в Одесі і області, або чому «у них» не вийшло 2014 року:

- Кількісна і, головне, моральна перевага проукраїнських сил в Одесі. Фактичне згортання реалізації завдань «русскої весни» внаслідок невдалої спроби захоплення ОДА 3 березня 2014 року.
- Очевидна помилковість оцінок, висновків та рекомендацій ГУР та ФСБ Росії, які не розуміли специфіку Одеського регіону.
- Відсутність одноосібних «хазяїв» міста, взаємна недовіра в середовищі регіональних «еліт», низька спроможність домовлятися. Одночасно побоювання докорінних змін влади різними групами регіональних «еліт», які намагалися зберегти існуючий стан речей в області.
- Постійна комунікація окремих представників Майдану і Антимайдану, психологічний бар'єр переходу до насильницьких дій.
- Самоізоляція радикальних лідерів з падінням кількості їх груп підтримки.
- Очікування, особливо молоддю, нових можливостей і соціальних «ліфтів».

Можна констатувати: з травня 2014 року організований сепаратистський рух на Півдні України зійшов нанівець. Основні лідери сепаратистів або були заарештовані, або втекли з країни. Разом з тим не припинялися спроби розгойдати ситуацію в регіоні за допомогою інформаційних атак. Методи цих операцій, ідеологічний зміст меседжів і фейків диктуються історико-культурною та економічною специфікою регіону. Констатуємо спроби організації терористичних актів, що мали на меті створити ілюзію про наявність потужного підпілля в Одеській області, залякати патріотичні сили, породити невпевненість у жителів області в здатності влади забезпечити їх безпеку. Також спостерігалися просування ідеї «м'якого» сепаратизму у вигляді відновлення «порто-франко» і намагання «розкрутити» бессарабський сепаратизм. Мова йде про створення так званої «Народної ради Бессарабії» в Одесі, організації, в якій не було представлено жодного представника з Бессарабії, зате були присутні громадяни Республіки Молдова.

На сьогодні очевидні суттєві зміни в силі та спрямуванні загроз суверенітету України в регіоні.

Динаміка безпекової ситуації станом на сьогодні:

- Соціальна база сепаратизму значно зменшилась, за різними дослідженнями до 9–11 %, але електоральна база прихильників реваншу фактично залишилась без змін. Прихильників владних політичних сил та проукраїнських організацій – 43–47 %, пул «опозиції» – 46–48 %.

- Системна оперативна робота правоохоронних структур суттєво понизила фактор підривної діяльності ворожої розвідки.

- Фактор антиукраїнської пропаганди помітно впав унаслідок низки державних рішень у сфері культури, освіти, формування проукраїнського інформаційного середовища, проте більша частина місцевих ЗМІ належить до опозиційних сил, що створює додаткові ризики.

- Фактор впливу УПЦ (МП) – незмінний, з тенденцією посилення впливу і підвищення рівня конфліктності у зв'язку з наданням Томосу ПЦУ.

- Фактор впливу Придністровського анклаву – незмінний.

Очевидно, що внаслідок реформ, і зокрема децентралізації, публічна влада та система правоохоронних органів суттєво покращили свою організаційно-управлінську здатність. Паралельно виникають нові загрози та ризики.

Тренд формування «нових» загроз і викликів:

- Системна дискредитація українських реформ з постійними натяками на соціально-економічний занепад унаслідок прорахунків і корупції в центральних органах влади є, на наш погляд, основним негативним трендом.

- Прецеденти щодо роздмухування антисемітських настроїв.

- Провокування антирумунських настроїв на тлі залякування населення українським націоналізмом. Формування «румунофобії» шляхом роздування тези про «румунську загрозу». Активно експлуатуються факти участі Румунії у Другій світовій війні на боці нацистської Німеччини, зокрема в битві за Одесу. З одного боку, населення Південної Бессарабії залякують можливим приєднанням регіону до Румунії, з іншого – є намагання спровокувати антирумунські настрої серед патріотично налаштованих українців.

- Зростання ваги соціально-економічних чинників та спроби політичних сил використати їх у політичній боротьбі.

- Системна дискредитація владних інститутів та провокування збурення соціально-політичної ситуації внаслідок спровокованих нападів на громадських активістів.

- Збереження дискурсу «м'якої автономії»: «порто-франко» з митними кордонами.

Дія і спрямованість цих загроз може бути посилена конфліктними ситуаціями. На наш погляд, основними джерелами конфліктності на найближчі один-два роки є:

1. Перманентні вибори (ОТГ, президентські, парламентські) і можливе зовнішнє втручання у передвиборчу боротьбу.

2. Продовження актуальних реформ з ризиками помилок і провалів у їх реалізації.

3. Заполітизоване питання організації ринку землі.

4. Завершення реформи децентралізації та прогнозована криза реформи децентралізації.

5. Зростання тарифів та цін на основні продукти, енергоресурси, особливо в зимовий період.

6. Спроби Уряду та місцевих адміністрацій вивести виробництво з «тіні», організація прозорого ринку.

7. Монетизація пільг, суттєва зміна соціальної політики.

8. Провокування релігійного протистояння в громадах у зв'язку з отриманням Томосу про автокефалію ПЦУ.

9. Постійне, неконтрольоване зростання кількості парамілітарних громадських організацій, які можуть бути використані під час президентських та парламентських виборів у регіоні.

10. Війна та пов'язані з нею економічні і соціальні втрати.

Основні проблеми, що посилюють актуальні загрози та знижують ефективність їх нейтралізації:

- Брак комунікацій у всіх ланках взаємодії Людина – Суспільство – Влада (Держава). Очевидно, що громадянам бракує пояснень логіки і етапів сьогоднішніх суспільних трансформацій.

- Відсутність амбітних державних програм соціально-економічного розвитку регіону. Важливою є наявність спеціальної програми розвитку Українського Придунав'я, яка б по суті «зшивала» поліетнічний регіон.

Вважаємо за потрібне підвищення уваги до регіону Українського Придунав'я, зокрема продовження роботи над Державною цільовою регіональною програмою розвитку Українського Придунав'я на 2017–2020 роки. Варто залучити до її розробки представників неурядових організацій, які спеціалізуються на проблемах означеного регіону, активізувати роботу України в Дунайській комісії з метою створення сприятливих умов для розвитку вітчизняного дунайського судноплавства, активізувати роботу в рамках Стратегії ЄС щодо Дунайського регіону.

На наш погляд, позитивне значення для покращення безпекової ситуації Півдня мали б відіграти такі фактори.

У сфері безпеки:

- Посилення військового контингенту в Одеській області, посилення кадрів МВС та Служби безпеки України.

- Системна боротьби з корупцією в органах влади, медичних установах та закладах вищої освіти, широке інформування громадськості про виявлені випадки корупційних діянь (нерепресивний підхід: нові доцільні процедури і правила – вмотивовані фахівці на публічній службі).

- Формування на базі існуючих парамілітарних організацій загонів територіальної оборони.

У гуманітарній та інформаційній сферах:

- Посилення інформаційної кампанії за єдність України та європейський вибір у місцевих засобах масової інформації, через систему публічної влади та громадських організацій.

- Створення європейських інформаційних та культурних центрів у закладах вищої освіти міста з метою сприяння формуванню європейських цінностей та поширення інформації про Європейський Союз та європейську інтеграцію України серед студентства.

- Поширення наглядної агітації в обласному центрі із закликом до єдності, недопущення сепаратизму, готовності до опору агресору. Наглядна агітація має здійснюватися як українською, так і російською мовами, а також мовами національних меншин, що мешкають в регіоні.

В економічній сфері:

- Декларування намірів України щодо відновлення її статусу як повноцінної морської держави, формування «дорожньої карти» щодо відновлення вітчизняного судноплавства. Тим більш означене питання набуває особливої ваги внаслідок анексії Росією території Автономної Республіки Крим, що суттєво впливає на стан морегосподарського комплексу України.

Зауваження: Подібні кроки мають супроводжуватися відповідною інформаційною кампанією в засобах масової інформації, ключовими меседжами якої мають стати: 1) Україна прагне відродити статус повноцінної морської держави; 2) Україна прагне вирішити соціальні проблеми Півдня, підвищити соціальний статус працівників морської галузі, зробити професію моряка престижною.

ЧИННИКИ ОКУПАЦІЇ КРИМУ ТА СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Євгенія Горюнова,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та історії,
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського (м. Київ)*

Анексія Криму з боку РФ є продовженням російської імперської політики щодо нових незалежних держав на пострадянському просторі. На думку російського Президента Володимира Путіна, розпад СРСР є «геополітичною катастрофою», тому російська влада будь-якими засобами намагається відновити свій вплив над територіями колишнього Радянського Союзу, використовуючи різноманітні засоби – від примусової економічної інтеграції в рамках Євразійського економічного союзу до прямої військової агресії проти Грузії та України.

Криму в російській імперській парадигмі належить важлива роль – з його анексії Росія розпочинає «збирання земель русских», тобто відродження імперії. Але риторика XXI століття вимагає нових формулювань, тому в російському політичному дискурсі події березня 2014 року називають «історичним возз'єднанням» або «поверненням Криму до Росії», начебто колишня метрополія має право на територію суверенної України.

Одним із головних чинників захоплення й анексії Криму була російська військово-морська база, розташована на півострові згідно з угодою про базування Чорноморського флоту РФ від травня 1997 року та іншими домовленостями двох країн. Наявність військових підрозділів та відповідної військової інфраструктури дозволила Росії використовувати розташований у Криму військовий потенціал та оперативно перекинути на півострів додаткові військові сили. Окупація Криму відбувалася дуже швидко, бо частково її здійснювали російські підрозділи, які були легально розташовані на півострові (наприклад, 810-та бригада морської піхоти).

З іншого боку, українські військові психологічно не були готові до того, щоб стріляти в російських загарбників. Негативна обставина полягала в тому, що велика частина особового складу ЗСУ на півострові складалася з кримчан-контрактників, які не мали бажання залишати власні оселі та їхати на материкову частину України. Це частково пояснює, чому з числа військових, яких на березень 2014 року в Криму було понад 20 тисяч, на материкову Україну повернулася менш ніж третина – 6 тисяч (Із 20 тисяч українських військових з Криму вийшли 6 тисяч – Матіос // Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/1960824-v-odesi-panih-patrulnih-zaspokoili-slozogonom.html>). З них 3990 – зі складу ЗСУ (30 % від загальної кількості ЗСУ в Криму), 1177 – зі складу тодішніх Внутрішніх військ (46 % усього складу ВВ в Криму), 519 прикордонників (28 %), 242 офіцери СБУ (15 %) та 20 військових з Управління держохорони (4 % від їхньої загальної чисельності). Тому складно підрахувати, яка частина військових могла б гіпотетично відмовитися виконувати прямий наказ про оборону Криму, якби Київ такий наказ видав. І незрозумілим є рівень втрат особового складу серед українських військових у разі бойових дій.

Важливу роль у процесі російської окупації та анексії відіграла місцева еліта, яка після перемоги Майдану постала на порозі втрати влади. Ще в грудні 2013 року депутати Верховної Ради АРК на чолі зі спікером Володимиром Константиновим записали відеозвернення до Президента України Віктора Януковича з проханням «навести лад у країні». Після того як Янукович залишив територію України, а в Києві почали формувати нову владу, значна частина кримської еліти робить ставку на Москву, розраховуючи, що це допоможе їй не тільки залишитися при владі, але й посунути «донецько-макіївську» команду, яка керувала Кримом з 2008 року.

Але через певну протидію кримчан, які зібралися на численний мітинг під стінами ВР АРК 26 лютого 2014 року, російське керівництво змушене було змінити плани та перейти до реалізації силового сценарію шляхом захоплення спецназом будівель Ради міністрів АРК та Верховної Ради АРК. Після цього кримські депутати під дулами автоматів та без кворуму приймають рішення про проведення не передбаченого українським законодавством референдуму щодо майбутнього статусу Криму.

Окрім військово-політичних чинників, анексії півострова сприяла й російсько-радянська культурна експансія. Наприклад, у кримській столиці абсолютна більшість культурних символів (пам'ятників, назв вулиць та площ) були пов'язані з російськими та радянськими діячами. У центрі міста розташована площа імені Леніна, на якій стоїть пам'ятник вождю, а також існують вулиця Леніна та бульвар Леніна. Головні адміністративні будівлі розташовані на вулицях Кірова та Маркса. «Декомунізацію» на півострові до 2014 року проводила не українська влада, а проросійські сили, намагаючись замість радянських імен надати кримським вулицям назви часів Російської імперії.

Узагалі російсько-радянська ментальність частини населення Криму є також однією з причин, чому населення півострова не чинило масового спротиву окупації, а деяка частина – активно підтримала.

Згідно з даними всеукраїнського перепису населення 2001 року, в АРК мешкало 58,5 % росіян, 24,4 % українців та 12,1 % кримських татар. За даними соціопитування 2008 року, яке здійснив Центр Разумкова, 60,1 % кримчан ідентифікували себе як росіяни, 24,9 % – як українці та 9,1 % – як кримські татари (АР Крим: люди, проблеми, перспективи // Національна безпека та оборона. 2008. № 10 (104). С. 3). Також 56 % респондентів серед кримчан узагалі не розділяли росіян та українців – вони вважали, що це один народ.

Ще більш проблематичною виявилася культурна самоідентифікація кримчан. За даними соціологів, до російської культурної традиції відносили себе 55,5 % жителів Криму, до радянської – 14,6 %, до української – 8,6 %, до кримськотатарської – 8,3 % (АР Крим: люди, проблеми, перспективи // Національна безпека та оборона. 2008. № 10 (104). С. 5). Тобто серед переважної більшості кримчан домінувала російсько-радянська культурна традиція. Це породжувало і ностальгію за радянськими часами, і орієнтацію на Росію як спадкоємицю СРСР (особливо на тлі символічного відродження певних радянських елементів у культурному полі РФ – музики для гімну, помпезного святкування 9 травня тощо).

Ця тенденція була характерна не тільки для людей похилого віку, але й для кримської молоді, яка народилася або наприкінці існування СРСР, або навіть після проголошення незалежності Україною. Наприклад, згідно із соціопитуванням 2012 року, яке проводилося серед студентів кримських вищих навчальних закладів, 61,5 % молоді підтримували відродження СРСР у вигляді «нової федерації» (Хриенко Т. В. Молодежь Крима о политике и политиках: монография. Симферополь: ИТ «АРЕАЛ», 2013. С. 92).

Згідно з даними соціопитування, в Криму в 2008 році змінити своє українське громадянство були згодні 48 % кримчан, з них – 55 % росіян, 39 % українців та 29 % кримських татар. 80 % респондентів висловлювали бажання змінити своє громадянство на російське (АР Крим: люди, проблеми, перспективи // Національна безпека та оборона. 2008. № 10 (104). С. 8).

Хоча серед кримської студентської молоді переважала інша тенденція. Згідно з опитуванням 2010 року, 37,5 % студентів влаштовувало їх українське громадянство, майже третина (33,5%) мріяли отримати російський паспорт, а 21,5 % – громадянство ЄС (Хриенко Т. В. Молодежь Крима о политике и политиках: монография. Симферополь: ИТ «АРЕАЛ», 2013. С. 172).

Однією з причин такої «любви» до Росії було панування російських ЗМІ на півострові. Понад 50 % кримчан отримували інформацію, дивлячись російське телебачення; 18 % – слухали російські радіостанції, а 13 % – читали новини на російських інтернет-порталах.

Узагалі в Криму гостро відчувався брак української мови та культури. У 2013/14 навчальному році повний цикл освіти українською мовою проходило близько 13 тисяч школярів. В АРК було тільки 7 шкіл з українською мовою навчання (з понад 400 навчальних закладів). Сучасна українська література майже не була представлена на півострові. Український вакуум на півострові заповнювала російська продукція.

Ще однією з причин досить легкої окупації Криму був низький рівень політичної активності кримчан. Тому численні мітинги могли зібрати лише влада, яка примусово виводила на центральну площу співробітників бюджетних установ, та Меджліс кримськотатарського народу.

Громадський сектор на півострові був майже не розвинутий, існувало багато громадських організацій проросійської спрямованості або де-факто підконтрольних місцевій владі, які потім і стали основою для протидії кримському Євромайдану.

Виходячи із сумного досвіду Криму, нам варто мати на увазі таке:

По-перше, безумовно, що головна надія Росії залишається на президентські та парламентські вибори в Україні 2019 року. Прихід до влади політика, схильного до домовленостей з Кремлем навіть на умовах здачі національних інтересів України, є найбільш оптимальним вирішенням «українського питання» з точки зору РФ. Це б відкрило шлях, по-перше, для «повернення» на російських умовах окупованих територій Донецької та Луганської областей до складу України, по-друге, відновлення водопостачання через Північно-Кримський канал. І це була б програма-мінімум. Програма-максимум – змусити Україну визнати Крим російським. На майбутніх виборах Кремль буде активно використовувати політично-бізнесові еліти південних та східних регіонів, які постраждали від скорочення економічних контактів із Росією. Частково населення прикордонних регіонів також виступає за поновлення зв'язків з агресором, що є вагомим підґрунтям для перемоги проросійських сил.

По-друге, на порядку денному залишається загроза повномасштабного наступу Росії. Такий сценарій здається нам малоімовірним, але постійне зростання російських військ уздовж кордону свідчить про наявність у Кремлі планів ескалації агресії. Замість повномасштабного наступу Росія може розіграти інший сценарій – учинити військову провокацію на адмінкордоні з півостровом, імітуючи «агресію ЗСУ проти Криму», і під цим інформаційним прикриттям почати наступ на територію Херсонської області з метою захоплення дамби Північно-Кримського каналу.

По-третє, важливим чинником протидії Росії є інформаційна політика України. За останні роки зроблено багато – заборона російського теле- та кінопродукту, російських видань, які несуть загрозу для національної безпеки України, обмеження російських інтернет-ресурсів тощо. Але в деяких регіонах російський вплив залишається. Наприклад, російське радіо з Криму можна слухати в районах Херсонської області, а російське ТБ дивляться мешканці підконтрольних Україні районів Донецької та Луганської областей.

По-четверте, враховуючи досвід Криму, потрібно продовжувати декомунізацію та відмовлятися не тільки від радянської, але за змогою і від російської символіки. Безумовно, що історична пам'ять є дуже чутливою до будь-яких радикальних дій, але вихід із радянсько-російського ментального простору є вкрай важливим для сучасної України.

«ЗАКОЛОТПОВСТАННЯ» – СПРАВЖНЄ ІМ'Я «РУССКОЇ ВЕСНИ»

Ігор Рущенко,

доктор соціологічних наук, професор, НТУ «ХПІ»

Спробую відповісти на питання – «що відбувалося на Сході та Півдні весною 2014 року»? Для цього треба уважно вивчити російські джерела, які стосуються тактики гібридної війни. У вільному доступі є не багато документів, які безпосередньо виходять із генштабу ЗС РФ. Але існує відома доповідь начальника генштабу В. Герасимова, яку він виголосив на початку 2013 року, і міркування стосовно сучасної війни начальника головного оперативного управління генштабу В. Зарудницького; обидва військові мають чини генерал-полковника. Саме цих персон вважають творцями російського концепту гібридної війни. Відомо, що Генеральний штаб розробляє стратегічні і тактичні інструменти, які застосовуються на театрах воєнних дій, безпосередньо керує військовими діями у воєнний період. Ми не будемо за браком часу аналізувати новації, які були висунуті очільниками російського генштабу. Але звернемо увагу, що вони живилися спільним джерелом – теоретичними розробками Євгена Месснера (1894–1974).

Є. Месснер – офіцер генштабу російської імперської армії, учасник білого руху і білоемігрант, який 1945 року долучився в якості колабораціоніста до збройних сил гітлерівської Німеччини у складі 1-ї Русської національної армії, а потім втік до Аргентини, де і помер. Є. Месснер розробляв концепт сучасної війни, яку називав «заколотвійною» (рос. «мятежвойна»). Свої теоретичні новації виклав у працях: «Лик современной войны» (1959), «Мятеж – имя Третьей Всемирной» (1960), «Всемирная мятежвойна» (1971).

На початку нульових років військово-політичне керівництво Російської Федерації стає на шлях підготовки війни і гостро потребує нових ідей стосовно того, яким чином можна вести агресивні війни в ядерну епоху, коли сама війна є забороненою дією, а підпалювачі автоматично перетворюються на міжнародних військових злочинців. Теорія Месснера стає у пригоді, його праці передруковуються у Москві і перетворюються на військові бестселери. Вони затребувані в сучасній Росії і є, без сумніву, теоретичною базою концепту гібридної війни за російським рецептом.

Якщо уважно перечитати книги Месснера, то можна буквально побачити текстуальні збіги його творів із виступами на військових конференціях керівників російського генштабу. Ось фрагмент з виступу Герасимова: *«В XXI веке прослеживается тенденция стирания различий между состоянием войны и мира. Войны уже не объявляются, а начавшись – идут не по привычному нам шаблону»*. В устах військового начальника першої величини країни, що як постійний член Ради Безпеки ООН має гарантувати мир і дотримання міжнародного законодавства, це звучить доволі по-блюзнірськи. Невже Росія вийшла з Гаазької конвенції 1907 року, стаття перша якої гласить: *«Держави визнають, що військові дії поміж ними не мають починатися без завчасного й однозначного попередження, яке буде мати форму мотивованої об'яви війни...»*? Але саме так і передбачав у книзі «Лик современной войны» Євген Месснер: *«Упразднена определенная, очевидная грань между мирными и военными международными отношениями»*, і ще далі: *«Стерлась отчетливая грань между периодами работы дипломатов и периодом, когда трудятся стратеги. Стерлась грань между миром и войной. Нет больше смены: мир – война – снова мир. Мир перепелся с войной, война с миром, стратегия с дипломатией»*.

Про що ще писав Месснер? Він, наприклад, ділився наступними сентенціями (мовою оригіналу): *«создалась новая форма вооруженных конфликтов, которую назовем МЯТЕЖЕВОЙНОЙ, в которой воителями являются не только войска и не столько войска, сколько народные движения»*. І в розвиток думки: *«В будущей войне воинство и народ будут ломать вражеские воинство и народ: народ будет активным участником войны, и, может быть, даже более активным, нежели воинство»*. Він розглядав усю територію противника як театр воєнних дій, де більше не чинні формальні закони війни, а діють «заколотмаси» (рос. «мятежмассы»). Месснер попереджав, що в сучасну епоху більш зручно не покори-ти державу, а розкласти її зсередини, бо авторитет держав скрізь у світі впав і вони більше не розглядаються як священний інститут.

Як треба діяти на якісно нових театрах воєнних дій? Месснер мав власні рецепти. Велику роль має відіграти пропаганда, «іррегулярство» та заколот на території противника. Він описує такі форми боротьби на території противника: саботаж, шкідництво, диверсія, терор, партизанство, нарешті, повстання.

Також пише про керовані натовпи і психологію повстанців, згадує про так званих ополченців. І от масштабний підсумок (мовою оригіналу): *«На некоторых секторах некоторых театров будущей войны народное сопротивление создаст анархию, на иных – диверсии-террор вызовут смятение, на третьих партизанство или восстание парализует вражеское воинство, а на четвертых все вместе взятое превратит войну в ничем не сдерживаемую борьбу политических фанатизмов, безумствующих в убийствах и разрушениях, на фоне которых хладнокровные бои войск будут казаться атаками милосердия к противнику».*

Схоже на те, що сучасні технологи гібридної війни додали до теорії «заколотповстання» не так вже і багато. Але вони доволі вдало використали ситуацію, що склалася на початку 2014 року в Україні. Звернемо увагу на унікальні обставини, які сприяли успіху цих технологій.

Стан соціуму на Сході та Півдні:

- Значні прошарки населення з невизначеною ідентичністю, пасивні та інфантильні у політичному сенсі (не менше 50 %), «ядерні» проросійські прошарки, що ментально орієнтовані на Росію, становили на той момент від 15 до 30 % в залежності від регіону.

- Стан аномії у постмайданний період (хаос у царині колективної свідомості, що завжди супроводжує революційні періоди).

- Контроль над місцевими елітами з боку Кремля (в регіонах обласні державні адміністрації, міські голови, списки обласних та місцевих рад складалися переважно з представників Партії регіонів, яка «зверху», тобто через Януковича, Азарова, Єфремова, Ключова, контролювалася Москвою).

Оперативні можливості:

- Можливість посилення операції завдяки прозорому кордону (виключно негативний фактор, який відіграв фатальну роль у захопленні Криму та Донбасу й ускладнив боротьбу за інші регіони).

- Свобода агентурної діяльності (до 2014 року діяла заборона на контррозвідувальну діяльність проти ФСБ, російські агенти, передусім з ГРУ, вільно пересувалися, завозили гроші, керували п'ятою колоною, створювали мережу ДРГ тощо).

- Наявність п'ятої колони у вигляді активної мережі на місцях (від кількох сотень до кількох тисяч осіб у кожному з регіонів, яких можна було оперативно використовувати в акціях «руської весни»).

Ситуативні переваги:

- Ефект несподіваності та неготовності противника (українців) до гібридної тактики.
- Криза державних інституцій і тимчасова втрата контролю з боку Центру (Києва).
- Абсолютна свобода пропаганди в межах територій, де планувалися «заколотповстання».

Більшість указаних обставин, сподіваємося, назавжди зникли, але залишилися і слабкі місця, про які ворог обізнаний не менше за нас.

То що таке – «заколотповстання»? Наше визначення наступне: *«Заколотповстання» – операція гібридної війни, яка проводиться на теренах противника з метою захоплення визначеної території шляхом занурення громад у хаос, провокування масових безладів та повалення законної влади в регіонах. Може маскуватися під демократичні дії опозиції.* Але на відміну від народного повстання залишається спецоперацією, яка планується, забезпечується ресурсами, стартує за сигналом з центру заколоту і проводиться за розробленим сценарієм. Її успіх або неуспіх залежить (як і кожної військової операції) від багатьох факторів. Але кожна дія породжує і протидію. Весна 2014 року показала, що в умовах дефіциту держави головний тягар спротиву взяло на себе громадянське суспільство.

Якщо взятися за детальний аналіз боротьби за міста в умовах «заколотповстання», то можна запропонувати умовну формулу успіху/неуспіху:

$$P = [F_{\text{пат.}} - F_{\text{кол.}}] + [F_{\text{сил.}} - F_{\text{зр.}}] + [F_{\text{нац. еліта}} - F_{\text{п'ята кол.}}],$$

де P – показник успіху/неуспіху «заколотповстання» (імовірність захоплення міста суттєво зростає, якщо сума стає від'ємною);

$F_{\text{пат.}}$ – сили патріотичного активу;

$F_{\text{кол.}}$ – сили колабораціоністів;

$F_{\text{сил.}}$ – силовики, що вірні присязі;

$F_{\text{зр.}}$ – силовики-зрадники;

$F_{\text{нац. еліта}}$ – місцева «національна» еліта на боці держави;

$F_{\text{п'ята кол.}}$ – представники місцевої еліти на боці агресора.

Отже, чи може повторитися ситуація весни 2014 року? На нашу думку, ні. Зникла сума факторів, які робили цю технологію ефективною зброєю. До речі, у 2015–2016 роках противник намагався «перезапустити» руйнівні військово-цивільні операції, але вони зазнали поразки ще на «зльоті». Я маю на увазі такі операції: 1) поширення по областях Сходу та Півдня ідеї економічної автономії (в Одесі – «портофранко»), 2) намагання створити по трудових колективах пропагандистський рух за відновлення зв'язків з Росією, 3) флешмоби на вокзалах з виконанням радянських пісень, 4) рух «безсмертний полк», 5) намагання спровокувати в Києві масовий безлад з різних політичних та економічних причин. Ниті від усіх цих «новацій» простягаються до Москви. Але українське суспільство вже змінилося.

Слабкі місця і в царині державних інституцій, і на рівні громадянського суспільства дійсно залишилися. На наш погляд, варто зупинитися на таких загрозах:

- Проблема ідентичності значних соціальних прошарків.
- Воєнна втома. Загрози популізму на темі миру.
- Якість місцевих еліт, слабка кадрова політика.
- Можливість зовнішнього управління громадянськими конфліктами.

Кожна з цих проблем має свою історію та варта детального обговорення. Зупинюся лише побіжно на останньому. Російське військово-політичне керівництво розглядає втручання у внутрішні конфлікти як ефективну зброю гібридної війни. Громадянські конфлікти є природною річчю, завжди будуть суперечки інтересів окремих груп, наприклад, з приводу житлових тарифів, митних зборів, заробітної плати, виборів кандидатів, забудови тощо. Неприродним явищем є втручання з боку третьої сторони, країни-агресора. Ось що про цю тактику каже В. Зарудницький: *«Механизм агрессии заключается в том, что государство-агрессор (или коалиция стран) раскалывает страну – жертву изнутри. Для этого всячески инспирируются, разжигаются имеющиеся внутренние противоречия. Неважно какие – национальные, религиозные, социальные или территориальные. Затем эти противоречия трансформируются в открытое противостояние оппозиционных сил и правительства. Если правящий режим пытается сохранить власть, то следующим этапом становится гражданская война»*. Саме на це нам треба звертати особливу увагу в поточний період, у тому числі і в межах виборчих перегонів 2019 року.

Дискусійна панель 2

РИЗИКИ І НЕБЕЗПЕКИ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ 2019 РОКУ

ОБОРОНОЗДАТНА ДЕМОКРАТІЯ

Олександр Романюк,

*доктор політичних наук, професор кафедри
філософії та політології, Харківська державна академія культури*

Фундаментальною основою політичної демократії є вибори, оскільки **універсальним (мінімальним) критерієм** демократичного врядування є формування урядової влади внаслідок вільних, конкурентних та загальних виборів. Проте чи будь-які вибори, навіть коли вони є вільними, конкурентними та загальними, сприяють становленню або розвитку демократії? На жаль, ні. Існує чимало прикладів, коли внаслідок вільних, конкурентних і загальних виборів до влади приходили відверто антидемократичні сили.

Класичним прикладом цього є вибори до Рейхстагу Німеччини 1932 року, на яких більшість місць у німецькому парламенті одержала НСДАП. Вони поклали початок встановлення в Німеччині нацистського режиму, який приніс чимало горя не тільки німецькому народу, але й усьому світові. Можна навести ще багато прикладів, коли, користуючись демократичними процедурами, до влади приходили антидемократичні сили. У цьому контексті не є винятком і Україна, де внаслідок президентських виборів 2010 року, які міжнародною демократичною спільнотою були визнані легітимними, до влади прийшов Віктор Янукович. Здобувши президентську владу, Янукович майже відразу став ігнорувати конституційні норми. У неконституційний спосіб було сформований уряд Миколи Азарова. Було відмінено політичну реформу 2004 року, що дало Президенту значно більший обсяг повноважень, ніж той, на який погоджувалися виборці. Почався процес згорання політичних прав та громадянських свобод, переслідування демократичної опозиції, розвал армії та здача інтересів України північному сусіду. Незгода українського суспільства з режимом Януковича спричинила на зламі 2013–2014 років Революцію Гідності, внаслідок якої Янукович та уряд Азарова були скинуті й Україна повернулася до річища демократичного розвитку.

Сьогодні напередодні президентських і парламентських виборів 2019 року знову маємо аналогічну загрозу. Проблема полягає в тім, як не дозволити антидемократичним силам прийти до влади демократичним шляхом. На жаль, соціально-економічна ситуація, що існує на сьогодні в Україні, робить небажаний результат майбутніх виборів імовірним. Хоча погіршення соціально-економічної ситуації спричинене не насамперед російською агресією проти України (внаслідок окупації частини території Донбасу та Криму Україна втратила близько 25 % її економічного потенціалу та вимушена витратити на оборону 5 % свого ВВП) та наслідками функціонування режиму Януковича (за час правління Януковича золотовалютний резерв України зменшився більш ніж на 20 мільярдів доларів США), проте російська пропаганда та проросійські сили в Україні обвинувачують у цьому постреволюційну владу. На жаль, це впливає на свідомість багатьох українців не в останню чергу й тому, що багато засобів масової інформації України знаходяться в руках проросійської агентури.

Розв'язання проблеми стосовно того, як не допустити приходу до влади антидемократичних сил демократичним шляхом, полягає в створенні такої політичної системи, яку в політичному лексиконі прийнято позначати словосполученням «**обороноздатна демократія**». А це така демократична система, що здатна захистити себе від загрози з боку антидемократичних сил.

Прикладом обороноздатної демократії може служити політична система Західної Німеччини в період після Другої світової війни, коли існувала загроза для німецької демократії з боку тоталітарних сил. Користуючись положеннями статті 21 Основного закону ФРН, яка наголошує, що «партії, які прагнуть, судячи з їх цілей або дій їхніх прихильників, завдати шкоди основам вільного демократичного ладу або усунути його, або загрожують цілісності Федеративної Республіки Німеччини, є антиконституційними», 23 жовтня 1952 року Федеральний конституційний суд заборонив діяльність реваншистської Соціалістичної Імперської партії Німеччини, а 17 серпня 1956 року – Комуністичної партії Німеччини. Рішеннями конституційного суду також заборонялася діяльність афілійованих до СНП та КПН організацій та створення спадкоємців цих партій. Були скасовані всі їх депутатські мандати та заарештовані партійні активи. Усунення з легального поля політичної системи деструктивних до розбудови демократії партій дозволило стабілізувати державні інститути, що сприяло подальшому розвитку процесу демократичної трансформації західнонімецького суспільства.

Корисними для України є також заходи з забезпечення проникнення в державний апарат підривних елементів. Ураховуючи те, що агенти Штазі проникали до верхніх щаблів державного апарату (такими виявилися керівник Федеральної служби охорони конституції Отто Йон та людина, яка опікувалася в цьому відомстві контррозвідкою проти НДР, Ганс-Йоакім Тігде, а також був викритий та заарештований особливий референт канцлера Віллі Брандта Гюнтер Гийом, що виявився агентом Штазі), 28 січня 1972 року нарада урядів федеральних земель та федерального канцлера прийняла постанову «Принципи з питання про антиконституційні елементи у сфері суспільної служби», яка вимагала від державних та муніципальних службовців дотримання конституційних ідеалів вільного демократичного суспільства та вірності Основному закону. Нею оголошувалося, що членство в «антиконституційних організаціях» позбавляє громадян права на державну та муніципальну службу. Відповідно до цієї постанови державні та муніципальні службовці та кандидати на суспільну службу мали пройти перевірку на лояльність у Федеральному відомстві з охорони конституції. За час дії цієї постанови перевірку на лояльність пройшли 1,4 млн людей, з яких приблизно тільки 1.100 було відмовлено в суспільній службі. Хоча практика «заборони на професію» піддалася жорсткій критиці, але вона сприяла очищенню владних структур від потенційно небезпечних елементів.

Важливим в умовах гібридної війни, яку розв'язала проти України Росія, є досвід ФРН щодо організації влади у випадку зовнішньої агресії. 30 травня 1968 року Бундестаг ухвалив Закон про доповнення Основного закону, який був невдовзі доповнений низкою «простих» надзвичайних законів. Надзвичайні закони передбачали, що у випадку «виникнення війни» або іншого «особливого стану» вся повнота влади переходить до рук Загального комітету, що складається з 22-х депутатів Бундестагу та 11-ти депутатів Бундесрату (провідних членів уряду, лідерів найбільших політичних партій та представників федеральних земель). Загальний комітет перебирав на себе всі повноваження Бундестагу та Бундесрату, крім внесення змін до Основного закону. Повноваження ландтагів і урядів земель також тимчасово припинялися. Поліція отримувала додаткові повноваження із захисту конституційного ладу. Федеральний уряд одержував право «використовувати збройні сили на підтримку поліції та федеральної прикордонної охорони для захисту військових об'єктів та для боротьби з організованими та озброєними заколотниками». Обмежувалася тайна листування, поштового, телеграфного, телефонного зв'язку та вільного пересування громадян. Підривні елементи підлягали превентивному арешту та утриманню в таборах тимчасового ув'язнення. Уряду у випадку необхідності надавалися повноваження для мобілізації населення на громадські роботи та регулювання в цьому зв'язку трудових відносин. Упроваджувалася заборона на страйки. Хоча ці закони на практиці не були використані, але вони створювали умови для ефективного керівництва країною в умовах можливої війни або великомасштабних заворушень.

Проте, на відміну від повоєнної ФРН, Україна є новоутвореною державою, яка відновила свою суверенну державність унаслідок розпаду СРСР. Новоутвореність держави додає проблему громадянства, бо за роки недержавного минулого на територію України перебралося багато осіб, які, не маючи історичних та культурних зв'язків з Україною, негативно ставляться до української державності й мріють про повернення до багатонаціональної держави. Такі особи мають схильність до впливу на їх свідомість з боку російської пропаганди. На жаль, коли в 1991 році ухвалювався Закон України «Про громадянство України», законодавці не обумовили набуття громадянства мігрантами вимогою їх лояльності до Української держави, як то було зроблено в Естонії, Латвії, Словенії, де право застосування обмежень було спричинене ворожим ставленням з боку більшості осіб, які перебралися до цих країн за комуністичних режимів з інших республік колишніх СРСР та СФРЮ, до проголошення їх державної незалежності. У Словенії це знайшло прояв у підтримці мігрантами (переважно етнічними сербами) дій Югославської народної армії у «10-денній війні». В Естонії та Латвії обмеження були зумовлені неприйняттям більшістю мігрантів відновлення державної незалежності цих країн, а також кардинальною зміною етнічного складу населення, що відбулося за часи радянської окупації (1940–1991). Набуття громадянства та відповідно виборчі права для мігрантів були суттєво обмежені. Говорячи про вплив цих обмежень на розвиток демократичного процесу, треба враховувати таке: по-перше, критерієм їх застосування був не етнічний чинник (належність до некорінних етнічних груп), а політичний (лояльність до новоутвореної держави). Мігрантам, котрі брали участь у національно-визвольних змаганнях, громадянство було надане. По-друге, такий захід являв собою саме обмеження, а не скасування політичних прав. В Естонії, наприклад, мігрантам надане право участі в місцевих виборах. По-третє, обмеження мають тимчасовий термін дії. Діти

мігрантів, які народилися в цих країнах після набуття ними державної незалежності, мають право на громадянство за фактом свого народження. Можна безкінечно сперечатися щодо правомірності такого заходу, але завдяки йому було створено перепону для просякнення у політичну систему деструктивних сил, що сприяло швидкій консолідації політичної еліти та створенню ефективно функціонуючого механізму політичної влади. Як результат – в короткий термін у Естонії, Латвії, Словенії було розбудовано національну державність, проведено успішні економічні та політичні реформи. Прийняття цих країн до НАТО (26 березня 2003 року) та Європейського Союзу (1 травня 2004 року) – міжнародних організацій, які висувають до своїх членів суворі вимоги щодо демократичності їх політичних систем, – красномовно свідчить про успіхи цих країн у розбудові демократії.

Підсумовуючи все сказане вище, можна зробити такі висновки. Новоутворені демократії мають бути обороноздатними системами. Обороноздатність демократії передбачає певне обмеження політичних свобод і громадянських прав тих елементів, що становлять реальну загрозу для демократичного розвитку суспільства. Треба нарешті зрозуміти, що в сталих та в нових демократіях існує різний ступінь цієї загрози. Тому так звані «сучасні стандарти» демократичного врядування не можуть у повному обсязі застосовуватися для новонароджених демократій. Проте обмеження політичних прав і громадянських свобод тільки тоді не суперечитиме демократичним принципам розвитку суспільства, якщо: 1) вони є вимушеними, впровадженими внаслідок загроз, що виникли для суспільства в цілому та для демократичного порядку зокрема; 2) їх рівень є адекватним цим загрозам; 3) вони не скасовують політичний плюралізм і конкурентну систему успадкування урядової влади, а тільки обмежують їх стосовно антисоціальних деструктивних елементів; 4) вони впроваджуються легітимним шляхом; 5) вони мають карантинний характер і розраховані на час, потрібний для ліквідації загроз, що зумовили їх впровадження.

БЕЗПЕКОВІ ВИКЛИКИ В ХОДІ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ЦИКЛУ 2019 РОКУ В УКРАЇНІ

Ігор Поліщук,

*доктор політичних наук, професор кафедри
соціології та політології, НЮУ імені Ярослава Мудрого*

У 2019 році в Україні відбуватиметься доленосний електоральний цикл, який включатиме президентські (березень) та парламентські (жовтень) вибори. За умов функціонування парламентсько-президентської республіки, яка була відновлена в Україні після перемоги Революції Гідності 2014 року, нова конфігурація політичних сил після означених виборів визначатиме вектор розвитку нашої країни. Ставки на виборах 2019 року дуже високі – це доля однієї з найбільших країн Європейського континенту, яка багато в чому детермінує загальну безпеку старого світу. Гіпотетична втрата України (через можливий реванш проросійських сил) може обернутися для Європейського Союзу формуванням безпосередньої загрози військової агресії Російської Федерації на східному кордоні, на кордоні Польщі. Тому формальний та фактичний нейтралітет європейців щодо підсумків політичних виборів в Україні може для них дуже дорого коштувати на стратегічну перспективу. Йдеться не про втручання у вибори в суверенній Українській державі, а про пряму економічну допомогу діючому прозахідному уряду (хоча б списання боргів та надання разової масштабної безоплатної фінансової допомоги), що дозволило б конвертувати економічне зростання в реальне підвищення рівня життя українських громадян. Це б сприяло зміцненню позицій сьогодишньої влади та прозахідної партійної коаліції у Верховній Раді України.

Найголовніші виклики 2019 року для України є такими:

1. Можлива повномасштабна військова агресія з боку Російської Федерації, яка унеможливить взагалі проведення виборів та викличе впровадження воєнного стану.

2. Широке втручання РФ у виборчий процес в Україні через фінансування п'ятої колони, своїх креатур в українському політикумі.

3. Посилення дезінтеграції України та формування сепаратистських рухів через впровадження технології розколу під час виборчого процесу.

4. Можлива втрата керованості держави між першим та другим турами президентських виборів, коли місцеві еліти займуть вичікувальну позицію щодо центральної еліти.

5. Збереження олігархічного режиму електоральної демократії, який істотно стримує поступальний розвиток України внаслідок збереження мажоритарної складової виборів як головного джерела політичної корупції.

6. Можлива реформа форми правління в Україні в бік формування парламентської республіки може істотно послабити оборонний та безпековий сектор нашої держави, адже дотепер – це безпосередня компетенція Президента України.

7. Прихід до влади популістів може спричинити центробіжні тенденції та призвести до розпаду Української держави внаслідок егоцентричності місцевих еліт.

Для ефективного реагування на названі виклики має посилитися інститут Президента та безпековий сектор, реформа якого давно назріла і затягується з невідомих причин.

НЕБЕЗПЕКА ЗОВНІШНЬОГО ВТРУЧАННЯ В ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Микола Белєсков,

заступник директора, Інститут світової політики (м. Київ)

Варто почати з думки про складність у демократичній країні зберігати баланс поміж двома речами: 1) дотримання фундаментальних політичних прав та 2) гарантування національної безпеки. Довколо чого відбувалися основні дебати у Верховній Раді України 26 листопада 2018 року, коли депутати голосували за запровадження режиму воєнного стану на фоні агресії РФ проти наших військовослужбовців на морі? Фактично різні політичні сили наприкінці минулого місяця шукали баланс між тим, як ефективно відповісти на новий прояв російської агресії, а з іншого боку – гарантувати право обирати і бути обраним наступного року. Цей приклад гарно показує те, як непросто в нашій ситуації, з одного боку, відповідати на актуальні виклики безпеки, а з іншого – гарантувати базові права, які закріплює Конституція. На цьому, до речі, активно спекулював і буде спекулювати наш ворог – РФ.

У своїх тезах щодо викликів, які стоять перед Україною в період виборів 2019 року в контексті загрози РФ, хочу зосередитися на трьох питаннях: 1) Чому Москва і далі буде активно втручатися в наш політичний, а конкретніше виборчий процес? 2) Якими будуть основні її тактики? 3) Що в цій ситуації має і може робити не лише Україна загалом, але і кожен свідомий громадянин?

Втручання Росії у виборчий процес.

Військова загроза з боку РФ на сьогодні є безпрецедентною. Москва створює потужну військову інфраструктуру навколо України, завданням якої є ведення широкомасштабних наступальних воєнних дій.

Проте воєнний інструмент хоча є доволі дієвим і ефективним, проте його застосування пов'язано із значними негативними побічними ефектами і наслідками для країни-агресора. Унаслідок агресії проти України відбулася значна делегітимізація проросійських настроїв, м'яка сила «русского міру» значно ослабла, західні структури ввели проти РФ санкції за воєнні дії. Отже, виглядає так, що приховане втручання в політичний процес може мати меншу ціну для агресора. Оскільки фактори втручання важче фіксувати, це, у свою чергу, убезпечує РФ від нових санкцій із боку західних структур.

Сприятливим ґрунтом для РФ є те, що навіть на п'ятий рік війни в Україні не сформована достатня нормативно-інституційна база, яка дозволяє оперативно реагувати на втручання через різні канали впливу (ТВ, преса, інтернет-ресурси). Спроби регулювати потік інформаційної продукції з РФ до України мають у кращому випадку половинчастий успіх. У той же час Москва активно спекулює на питаннях дотримання прав і свобод громадян у царині вільного доступу до будь-якої необхідної інформації. Останнє, на думку агресора, повинно перешкоджати спробам Києва створити належну інституційну базу для протидії різним формам російського втручання.

Основні тактики РФ в 2019 році.

Можна із значним рівнем упевненості очікувати, що наступного року основними інструментами РФ буде інформаційна агресія через різні медіа – ТБ, соціальні медіа, інтернет-медіа. Цьому сприяє те, в якому світі ми живемо. Провідною ціллю, очевидно, буде руйнування/розмивання засад державності. Кремль, так чи інакше, прагне підірвати віру українського народу в саму ідею України як самостійної держави. Ослаблення віри у власну державу має допомогти різним проросійським силам узяти реванш, а також буде ослаблювати психологічну основу для спротиву різноплановим агресивним діям РФ.

Уже на сьогодні можна чітко побачити, що одним із прийомів, який будуть активно використовувати в 2019 році, буде теза – «мир за будь-яку ціну». Людям пропонуватимуть легкі відповіді на важкі питання, активно експлуатуючи те, що війна триває вже п'ятий рік. При цьому звичайно ж ніхто не пояснюватиме людям справжню ціну такого «миру», який є по суті капітуляцією і зрадою фундаментальних національних інтересів України.

Також можна очікувати того, що в 2019 році інформаційна політика РФ може бути спрямована не на те, щоб допомогти обрестися вигідній Москві людині в тому чи іншому окрузі, а ціллю втручання будуть спроби довести, що вибори не відбулися в окремих адміністративно-територіальних одиницях. Це, у свою чергу, буде спрямоване на делегітимізацію самих виборів. У цьому зв'язку можна пригадати, як на початку 2014 року Москва спекулювала, у тому числі на міжнародній арені, на питанні так званої нелегітимності постмайданного політичного режиму в Україні, намагаючись підірвати підтримку із боку США та ЄС.

Варто вказати на такий прийом, як «патріотична мімікрія». Мова йде про мімікрію під патріотів з використанням української мови й національної атрибутики. Фактично має місце створення та використання «кишенькових» псевдопатріотичних організацій, організацій з крайніми правими програмами. Чому такі організації і рухи корисні для РФ? Їх напади на представників ЛГБТ-спільноти, ромів та правозахисників вносять значний розкол усередині українського суспільства. Замість консолідації всіх прогресивних сил усередині України отримуємо розкол – це і є ціль РФ. З іншого боку, такі напади делегітимізують Україну в очах наших західних партнерів в ЄС і США. РФ фактично отримує змогу спекулювати на тому, що в Україні після 2014 року прийшли до влади «фашисти», які не можуть гарантувати права різним меншинам і лише потурають націоналістам.

З урахуванням сказаного одним із ключових завдань у 2019 році можна вважати спостереження за технологіями втручання та впливу на свідомість українських виборців.

Шляхи протидії.

Власне, ми підійшли до третього важливого питання – як саме українське суспільство має реагувати на майбутнє втручання РФ у виборчі процеси 2019 року.

Сьогодні українське керівництво веде переговори з урядом США щодо максимального убезпечення волевиявлення нашого народу в наступному році від втручання РФ. Вашингтон уже збільшив до 10 млн доларів допомогу в питаннях кібербезпеки. Гроші спрямовані на гарантування безпеки серверів і системи ЦВК. З іншого боку, Україна розраховує на допомогу США у питанні швидкого видалення з українського сегмента Facebook будь-якої інформації, яка буде розцінена втручанням РФ у виборчий процес. Тобто ми зацікавлені у поширенні на Україну практики, що вже існує в США.

Має бути створена система оперативного реагування на спроби втрутитися у вибори. Паралельно із цим необхідним є поширення інформації щодо технологій втручання. Це має бути «щепленням» для українців, аби вони не повелися на облудні речі.

Що може зробити кожен із нас, хто перебуває сьогодні в цій залі? Перш за все треба пам'ятати, що критика тих чи інших політичних сил, у тому числі і влади, не повинна перетворюватися на критику самої ідеї державності. Ми не маємо тим самим підігрувати РФ. По-друге, лідерам думок, експертам і громадським діячам слід виконувати максимально ефективно свою суспільно важливу функцію. Мова йде про те, щоб самостійно слідкувати за тими чи іншими інформаційними приводами, боротися із фейками, спекуляціями, спробами посіяти паніку. Це те, що може робити кожен із нас для гарантування національної безпеки в процесі виборів 2019 року.

Дискусійна панель 3

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВИМІР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА В УКРАЇНІ: «ГРА» НА ВИЖИВАННЯ

Олександр Дзьобань,
доктор філософських наук, професор, НЮУ імені Ярослава Мудрого

Сьогодні Україна перебуває у стані гібридної війни, що поєднує традиційні та нетрадиційні методи агресії, яку розв'язала Російська Федерація. Основним компонентом цієї війни є війна інформаційна. Разом з тим слід зазначити, що інформаційна війна проти України розпочалася далеко не сьогодні. Можна з упевненістю стверджувати, що її початком є набуття Україною незалежності у 1991 році. Жертвою ж відкритої воєнної агресії Російської Федерації Україна стала після Революції Гідності, яка оголосила бажання українців жити в демократичній Європі. Результатом такого цивілізаційного вибору України стала анексія Криму та воєнні дії на Донбасі, які продовжуються й до сьогодні.

Вивчення сутності й особливостей інформаційної війни зазвичай здійснюється на рівні журналістики чи політичної аналітики і на сьогоднішній день потребує більш ретельного наукового дослідження сутності, проявів та основних напрямів розвитку механізмів протидії деструктивним інформаційним впливам з боку Російської Федерації. Інформаційна війна продовжується і набуває нових форм, а отже, вимагає більш ретельних досліджень у цій царині.

Результати наукових досліджень у сфері інформаційної безпеки, спроби осмислення процесів, які відбуваються у вітчизняному й світовому інформаційному просторі, а також досвід перебування України у стані гібридної війни дозволяють виділити декілька ключових моментів, усвідомлення яких може лягти в основу розуміння сучасної ситуації та опрацювання основних шляхів протидії агресору.

Основними методами інформаційної агресії проти України доцільно вважати:

- дезінформування та маніпулювання;
- диверсифікація громадської думки;
- психологічний тиск;
- пропаганда; поширення чуток.

Кожен із цих методів реалізується через певні форми.

Форми дезінформування та маніпулювання інформацією:

- тенденційне упереджене викладення фактів;
- дезінформування «від зворотного» шляхом надання правдивих відомостей у перекрученому вигляді;
- термінологічне «мінування» – викривлення первинної правильної суті принципово важливих, базових термінів і тлумачень;
- «сіре» дезінформування – використання синтезу правдивої інформації з дезінформацією;
- «чорне» дезінформування – використання переважно неправдивої інформації.

Форми диверсифікації громадської думки:

- дестабілізація обстановки в Україні чи її окремих регіонах;
- активізація кампанії проти політичного курсу правлячої еліти держави та окремих її лідерів різними міжнародними установами;
- ініціювання різного роду скандальних судових процесів, застосування міжнародних санкцій з інших причин;
- нав'язування точок зору про неспроможність української влади керувати державою та приймати раціональні рішення;
- створення уявлень про те, що наразі для української еліти більш важливими є вибори, аніж події на Сході України;
- формування негативних суджень про воєнно-політичне керівництво України;
- поширення чуток про те, що українська армія на Сході України деморалізована та неспроможна вести бойові дії, а також про недовіру особового складу до керівництва;
- нав'язування думки про те, що Україна не зможе прожити зиму без російського газу та що сторонам необхідно повернутися до перегляду газових контрактів.

Форми психологічного тиску:

- поширення інформації про реальні чи неіснуючі загрози та небезпеки;
- прогнози щодо репресій, переслідувань, убивств тощо;
- шантажування;
- терористичні акції: вибухи, підпали, захоплення заручників тощо;
- телефонний тероризм.

Таким чином, можна констатувати, що в інформаційній війні проти України Росія застосовує практично весь арсенал впливу на свідомість людей. Як результат, замість «братнього народу» часів Радянського Союзу українці для пересічного росіянина тепер постають «бандерівцями», «американськими маріонетками», ворожим народом. Відповідно змінилося і ставлення українців до росіян, адже такої масованої інформаційної атаки не було ані в часи «газових» чи торговельних воєн, ані в будь-які інші періоди загострення українсько-російських відносин.

Цілком очевидно, що Україні потрібно аналізувати, розробляти, створювати та оновлювати механізми протидії російській інформаційній агресії та опрацьовувати дієві, адекватні об'єктивній реальності способи захисту її інформаційної сфери.

На превеликий жаль, Росія поки що випереджає Україну в розвитку механізмів і технологій інформаційної війни. Формування ефективної системи методів протидії інформаційним впливам з боку держави-агресора для України є одним із найактуальніших завдань. Безумовно, в Україні вже функціонують чимало механізмів протидії деструктивним інформаційним впливам, але вони потребують вдосконалення і підвищення ефективності.

Передусім необхідно опрацювати чітку й довгострокову оборонну політику, яка повинна включати:

- науково обґрунтовані підходи до організації діяльності структур формування оборонних систем і співпраці з іншими державами з метою протидії інформаційній агресії;
- узгоджену й систематизовану оперативну протидію проявам інформаційної політичної агресії;
- розробку операцій інформаційної психологічної війни;
- мобілізацію засобів масової інформації, як державних, так і приватних, до ефективної протидії інформаційній агресії.

Дії держави у вищезгаданих умовах мають здійснюватися на трьох основних рівнях (М. Бучин, Ю. Курус):

– *геополітичному* – вплив на інформаційного агресора й обмеження інтенсивності та сили його нападу за допомогою міжнародної спільноти. Інструментами інформаційної політики цього рівня повинні бути: залучення широкого міжнародного загалу до чіткого визнання агресора та результатів його руйнівної діяльності для всієї світової спільноти; інформування світової спільноти про ворожі атаки та об'єктивні можливості їх застосування відносно інших країн; створення й підтримання позитивного іміджу України; співробітництво та обмін досвідом роботи з міжнародними організаціями стосовно протидії кібератакам та інформаційним загрозам (небезпекам);

– *державному* – максимальне задіяння інформаційної інфраструктури та інформаційних ресурсів держави, її інституцій. Цей рівень повинен поєднувати в собі систему державного управління та національної інформаційної інфраструктури у напрямку підвищення ступеня здатності протистояти агресивним атакам і підтримувати інформаційну, територіальну, економічну, соціально-політичну, культурну цілісність держави. Головні механізми інформаційної політики на державному рівні повинні включати: створення координаційного органу прийняття рішень та управління інформаційною безпекою; створення єдиної ефективної системи з вертикальною лінією органів та інститутів; підготовку фахівців у галузі інформаційної війни та здійснення державної інформаційної стратегії (політологів, аналітиків, фахівців з інформаційних технологій, інформаційно-психологічної безпеки, практичних психологів з допомоги жертвам інформаційної агресії); підготовку державних службовців стосовно принципів та методів захисту інформації, інформаційної грамотності та основ інформаційної безпеки; зміцнення «інформаційного імунітету»; створення спеціалізованого органу для боротьби з хакерськими атаками із залученням фахівців з інформаційних технологій; підвищення юридичної відповідальності ЗМІ за поширення деструктивної інформації, агресивні заклики, розповсюдження ворожих ідей тощо; психологічний захист військового командування і армії від деморалізації; навчання методам захисту інформації, принципам наступальних та оборонних дій у відповідь на інформаційні атаки, особливостям використання інформації зброї;

– суспільному – захист стабільності й послідовності розвитку соціальних і політичних відносин, свідомості громадян, соціокультурної цілісності та національної ідентичності.

Отже, інформаційна безпека сьогодні для України є життєво важливою сферою діяльності, нехтування якою може призвести не лише до «розмивання» національної ідентичності, а й навіть до втрати державності й суверенітету. І особлива роль у забезпеченні інформаційної безпеки належить державі.

МІСЦЕ І РОЛЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ

Василь Кротюк,

*полковник, кандидат філософських наук, завідувач кафедри психології,
Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба*

Збройні сили завжди були і залишаються базовою інституцією будь-якої держави. Бойова могутність збройних сил, їхня спроможність виконувати свої функції з оборони держави є прямо залежними від авторитету керівного (офіцерського) складу війська й рівня довіри до них особового складу. Для перемоги у збройному протистоянні або підриву боєздатності війська не обов'язково розгромити його на полі бою. Достатньо дискредитувати командування в очах особового складу, викликати розчарування в моральних якостях і взірцевості лідерів, посіяти зневіру в справедливості справи, за яку вони ведуть боротьбу.

Україна веде гібридну війну з потужним і підступним ворогом. Міністр оборони Російської Федерації Сергій Шойгу нещодавно заявив про створення в країні військ інформаційних операцій. Офіційно – для ведення контрпропаганди, захисту інтересів національної оборони та протиборства в інформаційній сфері. Д. О. Рогозін у своєму інтерв'ю «Российской газете» заявив, що «інформаційні технології розглядаються як зброя першого удару», а коли «державна – жертва агресії стає практично паралізованою, наноситься удар класичними воєнними засобами». О. Б. Губарев підтвердив це, справедливо стверджуючи, що «інформаційні війни – засіб здійснення “нової колонізації”».

Особовий склад Збройних Сил України є одним із головних об'єктів інформаційних атак російських спецслужб. Особливу активність вони проявляють на території проведення операції Об'єднаних сил (ООС) та на тимчасово окупованих територіях. Головне завдання російських інформаційних спеціалістів – підірвати довіру до української армії. Відомі випадки диверсій, що були скоєні саме місцевими жителями, підтверджують ефективність такої роботи. Крім залякування і зомбування населення, робиться все можливе для приниження бойового духу бійців ЗСУ. Поширення панічних настроїв, чутки про зраду та SMS-повідомлення з погрозами на адресу військовослужбовців та членів їх родин є найуживанішими засобами російських спеціалістів з інформаційно-психологічного впливу. Переважно така робота проводиться підрозділами ГРУ ГШ РФ. «Солдат ЗСУ! Цієї зими ти як німець під Сталінградом», «Тебе знайдуть, коли сніг розтане», «ЗСУшник! Ти лиш м'ясо для своїх командирів!» – такі SMS отримували бійці в дні найзапекліших боїв за Авдіївську промзону. Повідомлення надсилаються за допомогою спеціального мобільного обладнання, яке імітує базову станцію мобільного зв'язку. Телефони всіх операторів, що в зоні досяжності такої станції (зазвичай це 3–5 км), автоматично переключаються на нову базу завдяки потужнішому сигналу. Обладнання дає змогу відстежувати дзвінки та SMS абонентів, визначати їхнє місцезнаходження та навіть надсилати власні повідомлення. Складність апаратури та її вартість виключають користування нею «трактористами й шахтарями», а характерні помилки в українській граматиці і текстових формулюваннях видають авторів цих розсилок. Використання подібних станцій уже не раз фіксувалося під час активних бойових дій у 2014–2015 роках. Щоправда, такі повідомлення сьогодні вже не мають того негативного впливу, який був раніше. Більшість бійців ставляться до них із гумором, навіть зберігають, щоб продемонструвати друзям або рідним. Знижує ефективність ворожої пропаганди і введена Міністерством оборони заборона на користування мобільними телефонами в зоні проведення ООС, хоча не всі військові її дотримуються.

За ведення інформвійни в Збройних Силах України офіційно відповідають підрозділи Головного управління розвідки та Сил спеціальних операцій. Серед головних досягнень на інформаційному фронті можна назвати створення та активну роботу системи розвідки на основі відкритих джерел (OSINT – Open

Source Intelligence). Інформацію збирають із мас-медіа, соціальних мереж. Такий вид розвідки вже давно є нормою для країн НАТО, але в Україні це поки що новинка. Проте результати роботи цих новостворених підрозділів уже вражають: саме завдяки їм було підтверджено перебування регулярної російської армії на Донбасі, вони долучалися до збору даних для міжнародного розслідування щодо малайзійського Boeing MH17. У цій роботі військовим допомагають і волонтери. Так уже не раз доводила свою ефективність міжнародна спільнота InformNapalm. Результати її розслідувань були представлені українською делегацією в ПАРЄ. Інший напрям – боротьбу з викривленою інформацією – взяла на себе спільнота StopFake і зараз розповсюджує дайджести російської брехні майже всіма європейськими мовами. Крім того, учасники спільноти постійно проводять тренінги з виявлення і перевірки фейків для іноземних та українських журналістів.

Креативна відповідь російським пропагандистам – радіо «Армія FM» – ще один ефективний інструмент інформаційного протиборства. Радіостанція починалася як канал, створений військовими і лише для військових у зоні АТО. Але зараз «Армія FM» поступово набуває популярності й серед цивільних мешканців Донбасу. Були проблеми з отриманням частот у деяких містах, проте зараз зона мовлення радіостанції зростає. А це означає, що в найгарячіших точках країни люди зможуть нарешті почути об'єктивні новини.

Надзвичайно важливим напрямом роботи є підготовка «бійців інформаційного фронту». Унікальність професії та велика кількість специфічних фахових компетентностей значно ускладнюють цей процес. Підготовка спеціалістів з інформаційного протиборства триває довше та потребує значно більше ресурсів, ніж навчання фахівців загальновійськового профілю. Часу на відновлення потенціалу частини інформаційно-психологічних операцій (ІПСО) необхідно теж набагато більше, ніж, наприклад, механізованого підрозділу. Але за правильного підходу й користі від таких фахівців буде значно більше. Сьогодні в навчанні допомагають іноземні партнери, насамперед інструктори з Канади, Литви та США. Здобуті знання відпрацьовуються на щорічних міжнародних військових навчаннях.

Серед головних невирішених проблем залишається нерозуміння/недооцінка важливості питання інформаційних війн представниками вищого державного та військового керівництва. У більшості випадків інформаційно-психологічні операції проводяться не завдяки, а всупереч застарілим державним механізмам. Окремі українські командувачі вищого рівня не розуміють переваги застосування інформаційної зброї, ставлять невластиві завдання фахівцям ІПСО чи взагалі заважають їм працювати.

Таким чином, щодо України та її Збройних Сил здійснюється неймовірно потужна інформаційна війна, однак українська сторона не здійснює контрнаступальних дій, а обмежується лише обороною. На нашу думку, наша держава повинна не лише оборонятися в інформаційній війні, а й вести наступальні дії по відношенню до агресора.

Крім того, необхідними є вироблення стратегії та тактики ведення боротьби в інформаційному полі й утворення структури, яка буде займатися аналізом і збором необхідної інформації для боротьби на «випередження супротивника» та координацією зусиль усіх державних і громадських інституцій, задіяних в інформаційній війні.

ОРГАНІЗАЦІЙНА ЗБРОЯ: ГЕНДЕРНА СКЛАДОВА

Олена Суслова,

Інформаційно-консультативний жіночий центр (м. Київ)

Точне визначення показує проблеми і підказує шляхи вирішення. Відсутність уніфікованого підходу ускладнює вироблення єдиного бачення ситуації чи проблеми, водночас дає можливість подивитися на проблему з різних боків, особливо на початковому етапі дослідження.

Війна України з Росією принесла в наш лексикон багато нових слів і концепцій, зокрема, в царині «іншої» війни, яка використовує замість звичних скорочень про конвенційну зброю – ЗРК, ПРК, САУ – нові скорочення і терміни – ІПСО, асиметрична війна, ідентоцид тощо. Усе це поєднується ширшим терміном «гібридна війна», який теж ще є дискусивним, несталим та часом суперечливим.

Не з метою поширення хаосу, а для визначення певних акцентів використаємо ще одне визначення – «організаційна зброя». Уперше це визначення дав Пилип Селзник у своїй праці «Організаційна зброя:

вивчення стратегії і тактики більшовиків» (1952). За Селзником, організаційна зброя – це організаційні практики, які використовуються елітою, що прагне влади, шляхами, які не обмежуються конституційним порядком території, на якій відбувається це змагання (<https://www.worldcat.org/title/organizational-weapon-a-study-of-bolshevik-strategy-and-tactics/oclc/1558918>, стор. 2).

Сьогодні організаційну зброю згадують апологети «руського міру» і дають своє визначення. «Організаційна зброя – це система організаційних (узгоджених за цілями, місцем і часом розвідувальних, пропагандистських, психологічних, інформаційних та ін.) впливів на противника, які змушують його рухатися в необхідному для іншої сторони руслі» (<https://izborsk-club.ru/1466>).

«Застосування організаційної зброї “не завжди помітно” для традиційних форм наукового спостереження і “незрозуміло” в рамках традиційної логіки буденного пізнання. Деструкція як дія організаційної зброї спрямована на досягнення результатів, які перебувають в “системі цінностей” ініціатора застосування даної зброї» (<https://izborsk-club.ru/1466>).

Ми спостерігаємо сьогодні вплив цієї зброї на різні ціннісні орієнтації – мовні, етнічні, релігійні. Не обійшла вона (зброя) і принцип рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, і його реалізацію в гендерній політиці.

Гендерна політика – політика, спрямована на досягнення рівного правового статусу жінок і чоловіків та рівних можливостей для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства (<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>). На противагу їй вже кілька років активно розвивається гендерна маніпулятивна політика. Гендерна маніпулятивна політика – політика, яка використовує гендерні стереотипні уявлення, міфи, упередження тощо з метою маніпуляції суспільною думкою для досягнення політичних цілей.

Гендерна маніпулятивна політика має на меті:

- Зниження можливостей розвитку суспільства через обмеження потенціалу жінок і чоловіків.
- Виховання і посилення пасивного догматичного підпорядкування і підкорення без застосування критичного мислення.

- Зниження обороноздатності країни.

Гендерна маніпулятивна політика здійснюється через систему організаційних впливів:

- Пропагандистські – провокації, «загроза сім'ї», гендерофобія.
- Психологічні – сугестивні технології.
- Інформаційні – дезінформація.

Аналіз ситуації за минулі 8 років (з 2010-го) не лише в Україні, а і в інших країнах Центральної і Східної Європи, Центральної Азії свідчить про спільні тенденції такої політики. Серед інших варто відзначити три основних, які складають гендерний вимір безпеки для раннього виявлення конфлікту:

- Активізація «антигендерних рухів» з комплексним підходом до руйнування гендерної політики.
- Політика від «керованого громадянського суспільства» до його повного контролю і створення нових гібридних форм.
- Внесення законопроектів і прийняття законів, що порушують права жінок (антиабортне законодавство, обмеження доступу до певних професій тощо).

Антигендерні рухи активізувалися 2010 року сумно відомими «отцями-догмалітами», а трохи пізніше цю «естафету» підхопив «Родительський комітет», очолюваний Ігорем Друзем (справжнє прізвище Дусь), який відразу з початком війни «легалізувався» у І. Гіркина (https://espresso.tv/article/2018/05/02/yak_kyyevo_pecherska_lavra_vykhovuvala_boyovykiv_dlya_girkina).

Наступ на громадянське суспільство та права жінок є вагомим складовою технологій, які через агентів впливу намагається насадити в Україні агресор (більше про це можна прочитати на сайті Інформаційно-консультативного жіночого центру: <http://wicc.net.ua/category/enderniy-rozr-z-konfl-kt-v>).

Які кроки має робити суспільство для захисту власної безпеки? Вони мають відповідати загальним підходам до гібридної війни:

- Попередження.
- Раннє діагностування.
- Асиметрична відповідь.

Відповідна робота вже розпочалася, і її успіх залежить від координованості, своєчасності та широкого охоплення.

Дискусійна панель 4

СТРАТЕГІЇ ПРИМИРЕННЯ У ПОСТВОЄННІЙ ФАЗІ

ЯК ЗНАЙТИ БАЧЕННЯ МИРОТВОРЕННЯ ПІСЛЯ ВІЙНИ?

Наталія Зубар,

*голова правління Інформаційного центру «Майдан Моніторинг»,
координатор Української Миротворчої Школи*

Наразі невідомо, коли закінчиться агресія Російської Федерації проти України, але до миру готуватися треба вже зараз, хоча би для того, щоб мати можливість дати надію як мешканцям тимчасово окупованих територій, так і всім громадянам України.

Коаліція громадських організацій «Українська Миротворча Школа» з 2016 року моделює процеси реінтеграції тимчасово окупованих територій. Ми провели декілька сесій «Повернення Луганська», де кілька десятків учасників протягом кількох днів моделювали гіпотетичну ситуацію – Луганськ звільнили, учасники сесії мають відновити нормальне життя міста, українське військо забезпечує їх безпеку. У сесіях брали участь внутрішньо переміщені особи з Луганська, мешканці окупованих територій, мешканці Донбасу та інших регіонів України. Це були соціальні працівники, психологи, освітяни, управлінці, журналісти та представники громадських організацій різного віку.

Учасники дуже швидко починають шукати, на кого перекласти відповідальність за рішення, говорять про те, що треба розробити закон, що мають працювати компетентні органи. І, таким чином, моделюють стан, який самі діагностують як «параліч волі». У певний момент кожної сесії хтось каже щось таке: «Так само було в нас після звільнення Костянтинівки у 2014 році!» (або Сєверодонецька, або іншого міста, яке побувало під тимчасовою окупацією). Мається на увазі, що кілька днів у місті практично не було влади.

Найбільш контраверсійними в таких сесіях, та й у реальному житті, очевидно, є питання стосовно того, чи варто обмежувати права тих або інших категорій людей, які проживали на окупованих територіях? І як саме? А також питання про ресурсне забезпечення процесу реінтеграції – де брати гроші та людей на відновлення державних інституцій?

Список тих, з ким треба працювати «новій владі» в першу чергу, виявляється дуже довгим і після аналізу суттєво змінюється та скорочується. Рішення, які пропонують переселенці та мешканці окупованих територіях, кардинально відрізняються від тих, які пропонують мешканці інших регіонів. Багато учасників таких сесій проходять через шоківий стан, бо виявляються не готовими відповідати на питання, що робити з нелояльним населенням, а запропоновані відповіді їх шокують.

Процес відновлення справедливості після війни має бути прийнятним для більшості громадян України, інакше нові конфлікти неминучі. Моделі реінтеграції, які розглядала Українська Миротворча Школа, призвели до народження першого законопроекту (№ 7425) про захист української державності від проявів колабораціонізму, в якому передбачено створення громадських комісій примирення за зразком тих, що існували в Південно-Африканській Республіці після ліквідації апартеїду. Далі з'явилися й інші законопроекти, що чекають на розгляд у Верховній Раді.

Процес ухвалення закону, який визначить відповідальність за співпрацю з ворогом, має проходити стадію широких публічних дискусій з метою досягнення суспільного консенсусу всередині України. Це необхідний етап для попередження майбутніх конфліктів.

Уже після ухвалення закону треба запустити процес інформування громадян України, що проживають на окупованих територіях, стосовно того, як саме він буде працювати і які результати його застосування передбачаються.

У багатьох людей, особливо тих, які є лояльними до Української держави, є запит на визначеність правил. Це написав громадянин України, який проживає в окупованому Криму:

«Не сформульовані інструкції окупованим. Нас нема. Ми невидимки. Окуповані не отримали жодних сигналів від держави, влади, народу – свого ж народу, неокупованої частки народу – про те, що нам тут робити. Як нам наближати перемогу. Які наші дії “там” вважаються корисними. За що ви нас потім “нагородите”. За що “проклянете і покараєте”.

Це все ребус. Схоже, ви самі цього не знаєте. Нема ультиматуму, бо нема бачення цього. Ні разу не зібралися це обговорити – ані з нами, хто втік чи приїхав на часок, ані без нас. Це нецікаво. Все не до того. Не знають, бо не думали, а не думали, бо не знають» (Алі Татар-Заде, 27.11.2018).

Наступне питання, яке потребує законодавчого регулювання, – це функціонування інститутів демократії в перехідний період від війни до миру на звільнених територіях. Як будуть проводитися вибори, функціонувати медіа, які будуть органи влади, як відновлювати судову систему – відповіді на ці питання мають бути закріплені в законах щодо реінтеграції і в ідеалі не мають бути залежними від зміни більшості у Верховній Раді. Такі правила, доведені до громадян України в окупації, дозволять їм побачити майбутнє і підготуватися до нього. Це також дозволить підготувати необхідні кадри та оцінити необхідні ресурси для їх втілення.

Для заохочення міграції необхідних кадрів з інших регіонів України на звільнені території потрібно також передбачити створення там привабливих інноваційних об'єктів – наукових і виробничих – та залучити до їх створення інвестиційні ресурси, у тому числі від зарубіжних партнерів. Це дозволить залучити до регіону молодь і показати їй перспективи, відсутні в інших регіонах. Навіть інформування про існування таких планів може суттєво підвищити рівень соціального оптимізму.

У світі немає повних аналогів війни на Донбасі і немає готових рецептів поствоєнного врегулювання. Нам не пасують ані балканський, ані південноафриканський, ані північноірландський досвіди, які, втім, варто вивчати для того, щоб не повторювати їх помилки.

Моделі майбутнього доведеться шукати нам самим, а іноземний досвід допомагає бачити різні можливості. Українська Миротворча Школа пропонує залучати для такого моделювання активних громадян, особливо внутрішньо переміщених осіб, які планують повернутися додому після звільнення, а також людей, які перетинають лінію зіткнення і бачать реальності як мирної частини України, так і окупованої. Саме через обговорення в групах, які представляють різні території України, і можуть народжуватися та перевірятися законодавчі ідеї. І чим більше буде таких моделюючих сесій, тим більшого консенсусу можна досягти серед громадян України стосовно бачення майбутнього об'єднаної України.

Хто має брати участь у таких моделювальних сесіях? Наш досвід роботи з тисячами людей показує, що для їх успіху мають бути залучені люди з великою кількістю соціальних зв'язків, досвідом роботи з великою кількістю людей, великою мобільністю. Такі люди здатні активно траслювати нову інформацію. Українська Миротворча Школа і один з її фундаторів – громадська організація Інформаційний центр «Майдан Моніторинг» – вже мають досвід підготовки законопроектів таким чином, який ми готові втілювати і передавати на постійній основі.

Якщо ми хочемо миру, ми маємо до нього ретельно і наполегливо готуватися.

ІСТОРИЧНІ УРОКИ І ШЛЯХ ДО МИРУ

Микола Лазарович,

доктор політичних наук, професор кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства, Тернопільський національний економічний університет

Компоненти гібридної війни були присутні в діях Московії/Росії щодо України щонайменше з часу укладення міждержавної українсько-московської угоди 1654 року. У Кремлі повсякчас казали одне, а робили протилежне. На словах підтримували законно обрану українську владу, а, щоб розколоти суспільство, фінансували опозицію. Українська історія з кожного свого рядка демонструє ворожість до нас московитів/росіян, що придушували будь-які прагнення України до незалежності. Однак тривалий час більшість українців про це воліла мовчати. Як наслідок, дотеперішнє перебування в московських задушливих обіймах обернулося денаціоналізацією, масштабними політичними репресіями, багатомільйонними жертвами. Можна наважитися вибрати рік у наших відносинах із Московією/Росією, і побачимо там суцільні проблеми, неправду й безвихідь.

На початку ХХІ століття Російська Федерація активізувала деструктивні дії в Україні, особливо після перемоги Революції Гідності та зміни влади в Києві, оскільки побоювалася втратити свій вплив. Це суперечило її геополітичній стратегії. Аби домогтися статусу «великої держави», вона мала втримати Україну у сфері своїх інтересів. Тому Кремль продовжив проти нас звичну багатовікову політику брутальної сили. На цей раз «виховною» метою мало стати показове повернення Української держави в російську орбіту, щоб таким чином зміцнити імперський курс і покінчити з революційною загрозою та паралельно

заликати решту пострадянських країн. Досі наймасштабнішим «виховним засобом» Кремля щодо України був Голодомор 1932–1933 років, унаслідок якого загинули мільйони українців.

Формально не оголошуючи про початок воєнних дій і навіть публічно заперечуючи свою участь у них та зв'язок із бойовиками, Росія поєднує різні типи й способи здійснення гібридної війни проти України, у тому числі:

- військові операції з використанням розвідувально-диверсійних і батальйонних тактичних груп Збройних сил РФ, у тому числі артилерійські обстріли з території Росії українських військових об'єктів;
- розбудова на українській території розгалуженої агентурної сітки спецслужб РФ;
- партизанські методи боротьби із залученням до них антиукраїнських сил із місцевого населення, криміналітету, російських найманців та забезпечення їх зброєю, боєприпасами, технікою, паливом тощо;
- активний розвиток на окупованих територіях альтернативної «ідентичності», ворожої українській;
- нехтування агресором міжнародних норм ведення бойових дій та дотримання угод;
- використання впливу проросійського лобі в Україні та підконтрольних РФ структур на кшталт Української православної церкви Московського патріархату, яка, за словами Президента України П. Порошенка, «діє за дорученням Росії»;
- здійснення терористичних актів, актів саботажу та диверсій;
- послуговування енергоресурсами як інструментом політичного впливу;
- спроби руйнування економічного потенціалу, інфраструктури та системи життєзабезпечення українського суспільства;
- дестабілізація суспільно-політичної ситуації в державі;
- інформаційно-психологічні засоби деморалізації військовослужбовців і цивільного населення, дезінформування, маніпулювання медіапростором;
- гуманітарна експансія, спрямована проти української мови, історії, культури, церкви; дипломатичний тиск, дискредитація українських органів державної влади та загалом України у світі, блокування євроінтеграційних процесів;
- кібернетичні атаки, керовані спецслужбами РФ, на об'єкти інфраструктури України;
- інформаційна агресія Росії, спрямована на дестабілізацію Європи і світу та для відволікання їхньої уваги від українського питання;
- інші експансіоністські дії щодо України, скоординовані з Москви.

Серед ідеологічних основ російської агресії проти України – діяльність Російської православної церкви та підтримувана російськими владною і церковною елітами концепція «русского міру» (*«російського світу»*). Остання є неоімперською псевдорелігійною людиноненависницькою геополітичною технологією, що слугує для виправдання експансіоністської політики Росії. Зокрема, її адепти заперечують ідентичність українського етносу, його окремішність від російського, право України на власну державність. Отже, слід визнати, як це вже зробив академік НАН України В. Горбулін, що «русскоміровська» ідея є відверто нацистською й шовіністичною, тому її слід так само заборонити на міжнародному рівні, як свого часу заборонили нацизм. Для тих осіб (або держав), котрі пропагують «русскій мір», мають бути такі самі правові наслідки, як і для адептів нацистської ідеології.

Аналізуючи агресивні дії керівництва Росії, у тому числі анексію українського Криму та спроби воєнними заходами повернути Україну під свій контроль, варто акцентувати увагу, що їх підтримала переважна більшість російського населення, враженого імперськими комплексами та реваншистськими настроями. Ба більше, захоплюючи Кримський півострів, Кремль пішов назустріч поширеним у російському суспільстві переконанням, що Крим має бути в складі РФ. Це підтверджували опитування російського «Левада-Центру» як у 1990-х та на початку 2000-х років, так і в 2017 році, коли від 84 до 93 % росіян підтримували факт приєднання Криму до Росії. Більше того, згідно з даними Всеросійського центру вивчення громадської думки, у жовтні 2017 року понад 90 % росіян висловилися проти ідеї Президента Чехії М. Земана виплатити компенсацію Україні за Крим, мовляв, «історично Крим належав Росії, це наша земля». Тому не дивно, що за 15 років соціологічного моніторингу ставлення російських громадян до В. Путіна як провідника державної політики РФ, схвалення його діяльності сягнуло максимальних значень (84–89 %) чотири рази, з яких тричі під час воєнних дій – у Чечні, Грузії й Україні. Якщо в 2010–2013 роках рейтинг довіри до Путіна не піднімався вище 80 %, то від часу анексії українського Криму і впродовж російсько-української війни (2014–2018) він не опускався нижче цього показника, коливаючись у межах 82–88 % (лише в середині 2018 року рейтинг довіри росіян до Путіна зменшився через зростан-

ня цін на бензин та оголошення про початок пенсійної реформи). На виборах Президента РФ у 2018 році В. Путін переміг з рекордним результатом – 77 %. Тобто російська агресія щодо України стала можливою не лише через створення в РФ нацистського режиму на чолі з В. Путіним, а й завдяки повальній підтримці його дій переважною більшістю громадян Росії.

Ще одним необхідним для усвідомлення аспектом є те, що серед основних завдань росіян у гібридній війні проти України – змусити українську владу домовлятися про мир із представниками «ДНР» та «ЛНР», щоб таким чином легітимізувати присутність цих маріонеткових утворень і призвести до затягування конфлікту. Завдання ж державного керівництва України – врахувати досвід конфліктів у Придністров'ї й Південній Осетії та не допустити трансформації РФ як сторони російсько-української війни, що закріплено в законодавстві України, на посередника між Українською державою та колаборантами ОРДЛО. При цьому слід зважати на те, що російські окупаційні сили на території України охоплюють як російські регулярні війська, так і російські терористичні формування (*російські нацисти й військові ветерани, кримінальні елементи та колаборанти – завербовані місцеві жителі з числа або заручників створеної росіянами ситуації, або відвертих українофобів*). Безпосередньо вони підпорядковуються Центру територіальних військ Південного військового округу Збройних Сил (ЗС) РФ. Цей величезний контингент, створений за російськими стандартами та цілком інтегрований у загальну систему управління й фінансування ЗС Росії, кількісно перевищує армії багатьох європейських країн. Тобто мирного врегулювання російсько-української війни можливо досягти не шляхом домовленостей із терористичними формуваннями т. зв. «ДНР»/«ЛНР», а лише за умови усунення з Донбасу російських регулярних військ і російських військово-політичних кураторів.

Упродовж перших п'яти років російсько-української війни Україна довела, що здатна протистояти навіть такому мілітаризованому монстру, як Росія. Тому можна припустити, що за підтримки демократичного світу вона зуміє зберегти державну незалежність. Але «руський мір» так просто своїх позицій не здасть. Не зламавши Україну силою, його представники змінять тактику й замість куль і снарядів запропонують дружбу з «чистого листа». Такого лукавства не можна допустити. Адже стосунки між Україною та РФ доречно проілюструвати словами колишнього прем'єр-міністра Ізраїлю І. Меїр: *«Ми хочемо жити. Наші сусіди хочуть бачити нас мертвими. Це залишає не надто багато простору для компромісу»*. Українці сьогодні мають ідентичну ситуацію, але наш ворог значно підступніший і володіє ядерною зброєю. Тому мусимо діяти з урахуванням історичних уроків.

По-перше, росіянам сьогодні не можна довіряти. У своїй більшості за ставленням до України й українців вони - однакові, а та невелика частина їх, яка співчуває нашій країні, – швидше виняток, що підтверджує правило. Майбутні українсько-російські відносини повинні базуватися лише на міжнародних договорах і добре оснащеному кордоні. Якщо цього не засвоїмо – все повториться знову: нищення національної державності, заборони української історії, культури, мови, голодомори, репресії, війни тощо.

По-друге, сьогодні, на жаль, у нашій країні життя триває двома паралельними потоками. Одні, усвідомлюючи, що Україна зобов'язана скористатися історичним шансом і назавжди розірвати залежність від Росії, воюють проти ворога, займаються волонтерством, працюють над реформуванням країни тощо. Інші переймаються лише задоволенням власних інтересів. Подібною була ситуація під час Української революції 1917–1921 років, коли українці загалом байдуже поставилися до необхідності збройно захищати державну незалежність. Більшість їх, а це були селяни, передусім турбувалася проблемою земельних наділів. Як наслідок, Україну окупували російські більшовики, які в 1932–1933 роках організували Голодомор. Отже, захищати Батьківщину не лише почесно, а й вигідно, бо якби українці в 1917–1921 роках відстояли власну державу – зловмисного голоду з мільйонними жертвами не сталося би.

По-третє, громадянське суспільство має жорстко тиснути на владу, змушувати її реформувати державу, боротися проти корупції, але при цьому не допустити хаосу та не дати проросійським силам жодного шансу на реванш. У зв'язку з цим слід згадати події 1659 року, коли гетьман І. Виговський на чолі українського і союзного військ розбив під Конотопом московську армію. Швидко очистивши від загарбників територію Гетьманщини, він отримав змогу не лише успішно завершити війну з Московією, припинити внутрішні усобиці, а й повторити славнозвісні походи гетьманів П. Сагайдачного та М. Дорошенка на Москву. Московити, переконані, що українці підуть їх добивати, готувалися перенести царську ставку за Волгу. Цар Алексій Михайлович вийшов до підданих у жалобному одязі і навіть сам наглядав за оборонними роботами. Але замість того, щоб піти й покарати Московію, гетьман Виговський зрікся влади, оскільки внутрішня опозиція підняла проти нього повстання. Це стало точкою відліку трагічних україн-

сько-російських стосунків, які тривають уже 360 років. Отже, нашою метою має стати не взаємопоборо-вання, як це вже не раз траплялося, а позитивні зміни, рух уперед, перемога над зовнішнім ворогом.

По-четверте, протягом своєї історії Україна не мала надійних союзників, що нерідко призводило до її болісних поразок. Відповідно нині слід вжити всіх можливих заходів, щоб, з одного боку, якнайбільше поглибити євроатлантичну інтеграцію нашої країни, з іншого – максимально дистанціюватися від такої агресивної й непередбачуваної держави, як Росія.

По-п'яте, у боротьбі як на зовнішньому фронті – проти російської агресії, так і на внутрішньому – проти корупції, безвідповідальних чиновників та інертності – слід покладатися тільки на власні сили. Чинниками, здатними активізувати суспільство, могли б стати такі заходи, як розірвання дипломатичних відносин із ворогом, введення візового режиму для російських громадян, запровадження кримінальної відповідальності за заперечення факту російської агресії тощо. Також воєнні дії, які вже п'ять років тривають в Україні, слід нарешті назвати своїм іменем – російсько-українською війною. Адже, наприклад, поняття «АТО» за визначенням перетворює більшу частину громадян країни у пасивних глядачів, «війна» – дає усвідомлення єдності суспільства, розуміння того, що всі українці мають об'єднатися заради перемоги над віковичним ворогом України – Росією. Загалом наша держава матиме шанс вижити і бути цікавою для світу лише як українська, україномовна, з Українською помісною церквою та, безумовно, демократична.

Отже, сьогодні маємо того самого ворога, котрий століттями прагне знищити нашу державність. Тому нарешті мусимо збагнути, що проблема не в Путіні чи Кремлі. Проблема в російському народі – спільноті, яка сформувалася з агресивною ментальністю і ненавидить усе, що в її розумінні має ознаки інакшості, чужості та діє за принципом проекції, тобто якщо ти брехун – звинувачуй у брехні, якщо ти вбивця – звинувачуй у вбивствах, якщо ти нацист – звинувачуй у нацизмі. Ворогів, звичайно, мають багато народів, але в росіян, залежно від часу, настрою й політичної кон'юнктури, ворогами є практично всі, хто не хоче визнавати залежність від Московії/Росії. Усюди, куди приходять московити/росіяни, незалежно від особи їхнього правителя чи політичного режиму, – там біль, страждання, смерть. Без цього усвідомлення ми не зможемо ефективно боротися проти російської агресії.

МОВА ВОРОЖНЕЧІ В ПЕРСПЕКТИВІ ЗАВДАНЬ ПРИМИРЕННЯ

Юлія Сорока,

доктор соціологічних наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна

Примирення в умовах гібридної війни стикається з проблемою мови ворожнечі. Гібридна війна – як відсутність кордонів між миром та війною – побудована на розповсюдженні в суспільстві стосунків ворожості.

Умови військового конфлікту легітимують використання образу ворога. З його допомогою вирішуються завдання інтеграції соціально значущих ресурсів з метою досягнення перемоги. Протягом конфлікту лексика ворожості поширюється за межі безпосереднього протистояння (зони бойових дій, простору їх учасників, інституцій, спільнот та індивідів, які безпосередньо впливають на їх хід) й розповсюджується в суспільстві. Ознак ворожості набувають різні об'єкти та соціальні категорії, що визначає негативні перспективи їх соціального існування (наприклад, бойкот товарів та стигматизація груп). «Віруси» ворожості деформують простір повсякденного спілкування, руйнують соціальну взаємодію, знижують потенціал співпраці в суспільстві, що демонструє суспільну ціну консолідації за принципом спільного ворога. В умовах гібридної війни стосунки ворожості втрачають значення наслідків певних конфліктів чи зіткнень і стають головним об'єктом суспільної уваги.

Щоб пояснити, чому примирення стикається з проблемою мови ворожнечі, необхідно звернутися до її визначення. У перспективі правового дискурсу, – а саме він переважає в публічному обговоренні проблем мови ворожнечі, – вона трактується як широке поле дискурсів ненависті, які зашкоджують демократії в цілому, репутації окремих індивідів, стають загрозою соціальному миру в його найширшому розумінні.

Проявами мови ворожнечі визнаються поширення, підбурювання, сприяння або виправдання будь-яких форм ненависті та нетолерантності, зокрема расизму, ксенофобії, антисемітизму тощо. Таке розуміння виходить із цінностей свободи слова, права на захист від будь-яких форм дискримінації та принципу рівності всіх людей у правах.

Публічний та медіа-дискурс використовують правові визначення, на їх основі будуються концептуальні засоби дослідження практики мови ворожнечі, зокрема – моніторинги текстів традиційних і мережевих ЗМК.

Соціологічна перспектива розуміння мови ворожнечі суттєво доповнює правову та медійну й дозволяє побачити її в перспективі взаємодії в суспільстві, стосунків між групами. З точки зору соціології, мова ворожнечі є феноменом символічного простору, процесом означування, коли певним соціальним групам, категоріям, спільнотам приписуються ознаки, які символічно знижують їх соціальний статус. Наприклад, це можуть бути значення інтелектуальної слабкості, моральних вад, кримінальних схильностей тощо.

Іменування ворогом є специфічним засобом мобілізації, що стає в пригоді, коли внутрішні ресурси консолідації відсутні чи обмежені (Л. Гудков). Так, в індустріальному масовому суспільстві нормативні та смислові зв'язки (якими впорядковувалося традиційне суспільство) зруйновані, а дієвість дисциплінарних інститутів – школи, армії, тюрми – обмежена. Ворог є єдиним суб'єктом, по відношенню до якого ненависть є легальною та легітимною, бо ворог загрожує існуванню всієї «нашої» спільноти, загрожує «нашим» основоположним цінностям. Про це пише Г. Зімел, акцентуючи ірраціональні аспекти ворожості та образу ворога. Потреба в мобілізації за принципом спільного ворога існує й може бути актуалізована в різних соціальних агентів (груп, спільнот, організацій тощо), а також і в державі. Наприклад, в умовах війни, кризи чи надзвичайних станів у країні держава вдається до мови ворожнечі по відношенню до тих, хто визначений ворогом.

Повертаючись до питання примирення, зазначимо, що мова ворожнечі є специфічним проявом влади й боротьби за владу, що розгортається на різних рівнях соціальної взаємодії (рівні суспільства в цілому, міжгруповому та міжіндивідуальному). Використання мови ворожнечі деформує простір повсякденної взаємодії людей. Саме повсякденна взаємодія забезпечує необхідне відтворення суспільних відносин і виявляється найбільш вразливою та незахищеною від атак агентів мезо- та макрорівня в умовах гібридної війни. Завдяки використанню мови ворожнечі люди втрачають безпечний простір повсякдення: сусіди, колеги, перехожі, співгромадяни вчора – сьогодні стають потенційними джерелами небезпеки.

Іншими словами, мова ворожнечі не тільки спирається на існуючі в суспільстві відмінності та підсилює певні соціальні нерівності: мова ворожнечі створює суспільні розколи.

Події 2013–2014 років привнесли до слововжитку такі номінації, як «майдан» та «антимайдан», «бандерлоги», «украї», «ватники», «колоради», «сепаратисти». Усі вони є проявом права легітимної номінації (П. Бурдьо), але також використовувалися як засіб позначення ворога та підтримки стосунків ворожості в суспільстві поза межами безпосередніх протистоянь.

Іншою категорією, яка стала об'єктом мови ворожнечі протягом конфлікту, є вимушено переміщені особи (ВПО). Численні дослідження становища ВПО, їх потреб та проблем, сприйняття їх приймаючими спільнотами показують цю категорію українських громадян як дискриміновану та стигматизовану.

Примирення передбачає повернення безпечного простору повсякденної взаємодії та подолання суспільних розколів, які утворені використанням мови ворожнечі протягом конфлікту. І виникає питання, які з шляхів є найефективнішими?

Європейська та світова практика містить правові засоби обмеження чи навіть заборони мови ворожнечі. Певний досвід щодо моніторингу медій у цьому напрямку є й в Україні. Але заборона не вирішить проблему ефектів мови ворожнечі, травмуючих слідів образливих номінацій, які залишаються в пам'яті індивідів. Сліди травми здатні ставати чинником консолідації групи, а також і зовнішньо керованими конфліктами.

Образ ворога – це дискурс сили та сильних. Протистояти йому в публічному просторі (зокрема, в найближчому майбутньому в Україні) для окремого індивіда практично неможливо. Однак подолання ефектів дискурсу ворога можливо як формування власної резистентності та комунікативних навичок за допомогою навчання. Неформальна та громадянська освіта дають для цього можливості у вигляді тренінгів. Зокрема – тренінг з подолання мови ворожнечі та навчання діалоговим практикам.

Тренінг подолання мови ворожнечі розроблений авторкою для аудиторії жінок – ВПО. Він спрямований на формування навички протистояти інформаційному тиску, який виникає внаслідок розповсюдження в медіях та соцмережах негативних уявлень щодо ВПО та біженців. Протягом тренінгу учасниці навчилися розпізнавати, деконструювати та нейтралізувати спрямовані на них образи ворога.

Діалогові практики є навчанням навичкам комунікації з людьми, думка яких щодо значущих питань не збігається з власною (в крайньому випадку – комунікація з тим, хто домінуючим дискурсом визначений як твій ворог). Діапрактика дозволяє підтримувати безпечний простір спілкування, відстоювати власну позицію ненасильницькими методами, рефлексувати власні емоції, формувати емпатію щодо партнерів по комунікації, знаходити спільну основу для взаємодії.

Підсумовуючи, зазначимо: реалізація права легітимної номінації в умовах війни обертається стигматизацією певних груп населення за допомогою мови ворожнечі. Досягнення мети примирення передбачає «знешкодження» слідів використання мови ворожнечі по відношенню до певних категорій населення. Для ефективного вирішення цього завдання вже існують програми тренінгів з подолання мови ворожнечі та навчання діалоговим практикам.

ПРОБЛЕМИ ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВОСУДДЯ НА ДОНБАСІ У РАЗІ РЕІНТЕГРАЦІЇ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

Роман Смалюк,

експерт з питань судівництва, Центр політико-правових реформ (м. Київ)

1. 12 серпня 2014 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції», яким було фактично констатовано, що суди в районі проведення антитерористичної операції не здійснюють правосуддя. Частиною 3 ст. 2 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» визначено, що: *«Діяльність збройних формувань Російської Федерації та окупаційної адміністрації Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, що суперечить нормам міжнародного права, є незаконною, а будь-який виданий у зв'язку з такою діяльністю акт є недійсним і не створює жодних правових наслідків»*. Цим Законом на тимчасово окуповані території Сходу України була поширена дія Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», яким визначено, що будь-які органи, створені не в порядку, передбаченому законом України, є незаконними, а їхні акти – недійсними. **Тобто державною владою України не визнаються будь-які суб'єкти, створені окупаційною владою на Сході України, та відповідно будь-які акти, прийняті такими суб'єктами.**

2. Проте керівниками збройних формувань на територіях, які тимчасово непідконтрольні Уряду України, здійснюються спроби формування власних так званих «судових систем», які, за інформацією з відкритих джерел, нібито здійснюють «правосуддя» в окупованому Донбасі.

3. На території «ДНР» в грудні 2014 – квітні 2015 року було створено 15 місцевих «судів», «Арбітражний суд ДНР», «Військово-польовий суд ДНР» та «Верховний суд ДНР», в яких наразі працюють 118 «суддів» (з яких 43 особи – це колишні українські судді). Справи розглядаються на підставі українських процесуальних кодексів у старих редакціях, за винятком кримінальних справ, де розгляд здійснюється на підставі «Кримінального кодексу ДНР» та «Кримінально-процесуального кодексу ДНР», які є копіями відповідних актів Російської Федерації.

4. Усього з моменту початку роботи «судами» «ДНР» було «розглянуто»:

- 60 тис. цивільних справ. В основному це справи, що виникають із сімейних та житлових відносин, договорів та щодо спадкування;
- 20 тис. кримінальних справ. Основні категорії – справи про злочини проти власності, зокрема, у 2018 році було «засуджено» понад 1 тис. осіб за крадіжки, близько 200 – за грабежі та понад 150 осіб – за розбої. Істотну категорію справ складають справи, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів (понад 650 «засуджених» осіб);

- 4 тис. господарських справ. У більшості випадків це справи про укладення, зміну, розірвання господарських договорів, припинення державної реєстрації, оскарження рішень органів збройних формувань;
- 33 тис. справ про адміністративні правопорушення.

5. На території «ЛНР» було створено «Військовий суд ЛНР», 16 місцевих «судів», а в жовтні 2018 року – «Верховний суд ЛНР», в яких працюють 76 «суддів» (з яких 31 особа – це колишні українські судді). Ці «суди» «розглядають» лише кримінальні справи та справи про адміністративні правопорушення.

«Судочинство» здійснюється на підставі «Кримінального кодексу ЛНР» та «Кримінально-процесуального кодексу ЛНР», зміст яких є практично аналогічним до змісту відповідних кодексів Російської Федерації.

6. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини у своїх доповідях неодноразово надавало оцінку цим «судовим системам», зокрема:

- ці структури використовуються як інструменти для залякування та контролю населення... УВКПЛ занепокоєне, що розвиток паралельних структур «здійснення правосуддя» призводитиме до систематичного порушення прав осіб, позбавлених волі озброєними групами, та видачі рішень, які суперечать гуманітарним нормам;

- такі структури використовуються для формалізації діяльності озброєних груп, яка порушує права людини... УВКПЛ вважає, що озброєні групи не мають повноважень засуджувати або позбавляти людей волі;

- ці структури функціонують у свавільний спосіб та не створюють можливостей і механізмів отримання захисту і відшкодування шкоди для потерпілих від їх діяльності;

- ці структури не відповідають праву «на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону»;

- паралельні структури не забезпечують доступу жертв порушень прав людини до ефективних засобів правового захисту;

- адвокати, яких призначають представляти інтереси осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, лише формально виконують свої функції із захисту. Складається враження, що надання адвоката здійснюється з метою легітимізації «засудження».

Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні також відзначала, що: *«паралельні “системи правосуддя” ...не відповідають нормам українського законодавства, здебільшого непрозорі та мають обмежені можливості», «ці “системи” здебільшого є неісними, діють у складних умовах та викликають серйозне занепокоєння через ситуацію з доступом до правосуддя, зокрема дотримання права на належну правову процедуру та справедливий суд».*

7. При реінтеграції окупованих територій Донбасу виникне величезна кількість проблем у сфері відновлення здійснення правосуддя на цих територіях, у тому числі зумовлених існуванням на них так званих «судових систем», які були створені окупаційною владою. З-поміж таких проблем можна виділити наступні:

- яким чином буде забезпечуватися здійснення правосуддя на звільнених територіях до того, як буде повністю відновлена робота українських судів, які раніше припинили свою діяльність унаслідок окупації?

- яке юридичне значення будуть мати відомості, зібрані в кримінальних справах окупаційною владою?

- що робити з особами, засудженими «судами» окупаційної влади, які відбувають покарання? Як враховувати відбуте такими особами покарання у разі призначення покарання за цей же злочин судом України?

- чи буде підставою поновлення строку позовної давності факт знаходження (проживання) позивача (відповідача), їх майна на тимчасово окупованих територіях?

- що робити з рішеннями «судів» окупаційної влади у трудових, сімейних, житлових та інших справах, які з них є нікчемними, а наслідки яких доцільно визнати тощо?

- як буде обраховуватися строк давності притягнення особи до кримінальної відповідальності у випадку, коли злочин був учинений на непідконтрольній українському уряду території та особа залишилася на цій території?

Наразі в законодавстві України відсутні механізми вирішення цих проблем, що може стати на заваді швидкого відновлення здійснення правосуддя на звільнених територіях, що, у свою чергу, створить перешкоди ефективній реінтеграції окупованих територій Донбасу.

Задля вирішення цих питань уже зараз необхідно розпочати роботу над розробкою Концепції відновлення правопорядку та правосуддя на територіях, звільнених з-під окупації, в якій визначити:

- механізм відновлення функціонування українських судових органів на цих територіях;
- юридичне значення рішень, ухвалених органами окупаційної влади, а саме: які з цих рішень є нікчемними, які доцільно визнати, а які можуть бути визнані за певних умов (включаючи порядок такого визнання);
- правовий статус осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі за рішеннями органів окупаційної влади, порядок та правила поводження з ними.

Дискусійна панель 5

ГРОМАДЯНСЬКИЙ РУХ СПРОТИВУ: ПРОБЛЕМИ ВОЛОНТЕРСТВА

МОТИВАЦІЯ ПАТРІОТІВ ЯК ВИРІШАЛЬНИЙ ФАКТОР ОБОРОНОЗДАТНОСТІ УКРАЇНИ

Валерій Оболенцев,

*кандидат юридичних наук, доцент, НЮУ імені Ярослава Мудрого,
нагороджений відзнакою Президента України «За гуманітарну участь в АТО»*

З початку військової агресії Російської Федерації проти України вирішальним фактором обороноздатності нашої держави залишається мотивація патріотично налаштованих громадян. Саме вона стала рушійною силою в соціальній активності добровольців, кадрових військових і волонтерів, які спинили російську навалу, допомогли уникнути гуманітарної та економічної катастрофи.

На підтвердження вказаної тези можемо згадати історії декількох патріотів, з якими автор цих строк мав честь співпрацювати у протидії військовій агресії сусідньої країни проти України.

Галина Клемпоуз. Займалась активним волонтерством з перших днів війни одночасно з отриманням юридичної освіти на денному факультеті НЮУ імені Ярослава Мудрого. Після закінчення ВНЗ два роки служила за контрактом у підрозділах ЗСУ. Учасник бойових дій. Інформацію про неї розміщено у так званому «розстрільному списку» на сайті сепаратистів «Трибунал ДНР.ru».

Оксана Ковтун. Почала активно співпрацювати з місцевими патріотичними організаціями ще на початку так званої «руської весни». Мабуть, єдина людина, яка в перші місяці 2015 року за короткий проміжок часу двічі суттєво постраждала від терористичних атак сепаратистів у м. Харкові. Перший раз – під час протестної акції біля Московського районного суду 19 січня 2015 року (отримала осколкові поранення від розриву саморобного вибухового пристрою). Другий раз – у результаті вибуху армійської протипіхотної міни на патріотичній ході біля Палацу спорту 22 лютого 2015 року (тоді вона уникнула тілесних ушкоджень, хоча й знаходилася у перших рядах мітингувальників).

Богдан Войцеховський. Активний член націоналістичних рухів. Брав участь у бойових діях на Донбасі в якості бійця добровольчих формувань, поєднуючи таку активність з навчанням на стаціонарі юридичного ВНЗ. Восени 2016 року отримав контузію під час бою біля с. Кримське Луганської області.

Георгій Тарасенко. Брав участь у визволенні Донбасу влітку 2014 року. Є лідером громадської організації, члени якої займаються патріотичним вихованням та беруть участь у бойових діях на Донбасі в якості добровольців.

Ігор Рущенко. Доктор соціологічних наук, професор. До початку війни спеціалізувався на вивченні проблем девіантної поведінки, має низку критичних публікацій щодо попередньої влади. За рік від початку бойових дій видав монографію «Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога», де виклав ґрунтовний аналітичний матеріал відносно підготовчих дій Росії із захоплення України. Тривалий час підтримує українські просвітницькі організації, як волонтер допомагає армії.

Марина Полякова. Активний волонтер із перших днів війни. Створила так званий «Укроп-хол», який відразу став координаційним осередком харківських волонтерів. Значну увагу приділяє патріотичному вихованню населення та гуманітарній підтримці родин загиблих.

Микола Кучерявенко. Доктор юридичних наук, професор. За наявності суттєвої педагогічної, наукової та організаційної зайнятості в якості академіка Національної академії правових наук України та завідувача кафедри фінансового права НЮУ імені Ярослава Мудрого регулярно організовує та бере безпосередню участь у волонтерських акціях для бійців із передової та місцевого населення в зоні проведення ООС.

Патріотична активність цих та інших українських громадян дає підстави визнати феномен патріотизму українців в якості унікального явища. Адже активними волонтерами та гідними військовослужбовцями є представники двох вікових груп з принципово різним інформаційним досвідом у питанні про незалежність країни.

Першу умовну групу становлять молоді люди, які не жили у СРСР і уникнули безпосереднього впливу радянської ідеології. Відповідно факт незалежності України для їх свідомості є беззаперечним, а патріотична активність – цілком зрозумілою і логічною.

Друга група – це люди старшого віку, формування свідомості яких проходило за часів Радянського Союзу в умовах жорсткого тоталітарного контролю (передусім інформаційного). Тож з урахуванням мо-

нополізму та тривалого впливу радянської пропаганди (що заперечувала незалежність України) патріотична активність представників цієї групи виглядає нібито нелогічною та безпідставною.

Але чому ж тоді за різних умов формування свідомості наші співвітчизники з обох окреслених груп проявляють єдину мотивацію у відстоюванні незалежності та суверенітету країни?

Відповідь на це питання, безумовно, має стати об'єктом ґрунтовних наукових досліджень. Але спираючись на власний досвід та досвід усвідомленого патріотизму близьких друзів-патріотів, у межах цієї публікації ми можемо запропонувати й власне пояснення згаданої проблеми.

На наш погляд, у мотивації патріотичної активності співгромадян можна виділити дві універсальні складові.

Перша має етичний зміст. Несправедливість агресії, насильства та захоплення чужого (йдеться про анексію Криму та відторгнення частини території Донбасу) вочевидь обумовлює справедливе обурення, бажання відновити довоєнну ситуацію, а також притягнути винних до відповідальності. Та й можлива співпраця з окупаційними (сепаратистськими) силами вочевидь повинна бути визнана етично неприйнятним варіантом зради.

Друга складова патріотичної активності має прагматичний зміст. Зрозумілим є бажання людей уникнути смерті, поранень, знищення майна як неминучих супутників військових дій. Тому цілком раціональною вбачається й активна протидія російській агресії задля мінімізації небезпеки такого роду.

Розуміння цих вирішальних обставин патріотичної мотивації має бути використано у пропаганді патріотичних ідей, вихованні молоді та формуванні свідомості діючих військовослужбовців.

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ ПАТРІОТІВ ХАРКІВЩИНИ

Марина Полякова,

волонтер, координатор Волонтерського центру «Укроп-хол»

Із самого початку війни волонтерський рух Харківщини проявив себе як дієва форма самоорганізації українських патріотів у протидії російській агресії.

Перші поїздки волонтерів (березень 2014 року) відбулися до підрозділів, які розташувалися на кордоні з Російською Федерацією. Ураховуючи мінімальне забезпечення армійців на початку війни, туди передавалися продукти харчування, засоби гігієни, ліки, дощовики, гумове взуття, одяг для маскування, будівельні матеріали, вода. Після безпосереднього вторгнення окупаційних військ сусідньої держави в Крим суттєвим напрямом волонтерської роботи стала допомога населенню, яке вимушено покинуло свої домівки та облаштовувалося на неокупованій території України.

У волонтерському русі на Харківщині брали участь десятки організацій та ініціативних груп, а також сотні окремих волонтерів.

Основними напрямками волонтерської роботи є:

- допомога армійським підрозділам у зоні проведення ООС;
- допомога внутрішньо переміщеним особам із Донбасу;
- допомога населенню, що мешкає в зоні військових дій;
- соціально-психологічна допомога військовим, які повернулися з війни;
- допомога пораненим, що проходять лікування в місцевих медичних закладах.

Маємо вказати, що волонтерський рух Харківщини дедалі розвивається та отримує нові організаційні форми. Так, у лютому 2015 року в Харкові було створено волонтерську організацію «Всеукраїнське Об'єднання Рідних Зниклих Безвісти та Загиблих Захисників України», яка надає допомогу членам сімей загиблих Героїв у рішенні юридичних, психологічних, соціальних та матеріальних проблем. Щорічно на День волонтера відбувається Форум волонтерів Харківщини, який стає нагодою зустрітися активістам, отримати певні почесні нагороди від держави, обмінятися досвідом.

То яку роль відіграв волонтерський рух у гібридній війні і сучасній історії України? По-перше, цей рух об'єднав геть усі області й регіони України без винятку, він згуртував патріотично налаштованих цивільних громадян, які мають спільну мету – захистити Батьківщину, підтримати державу, військо, надати допомогу громадянам, які потерпають від агресії Російської Федерації та дій доморощених колабо-

раціоністів. За нашими оцінками, у волонтерському русі взяли участь сотні тисяч українців, у тому числі і в діаспорах по всьому світові, хоча ніхто ніколи не реєстрував та не обраховував учасників. Феномен волонтерства ще цікавий і тим, що в русі беруть участь представники всіх вікових груп, як жінки, так і чоловіки. По-друге, в широкому сенсі до волонтерського руху належать і добробати, які в 2014 році фактично врятували ситуацію, коли армія ще не розгорнулася і не була в змозі діяти ефективно. По-третє, наявність активної частини українського суспільства, яке відкрито демонструє відданість національним та європейським цінностям, є надійною гарантією того, що російська агресія не буде поширюватися на інші області України. Наступ регулярних сил РФ, про можливість якого багато дискутують експерти, наштовхнеться на потужний народний спротив. Фактично з боку України велика війна з Росією перетвориться на народну війну, і російські стратеги, очевидно, беруть це до уваги. По-четверте, волонтерський рух продемонстрував, що в Україні вже існує громадянське суспільство, тобто критична маса населення, яка здатна у гострій ситуації діяти автономно, не спираючись на державу, більше того, фактично рятуючи державу.

Дискусійна панель 6

СПІЛКУВАННЯ ЧЕРЕЗ ЛІНІЮ ПЕРЕТИНУ: НОВІ ВИКЛИКИ

МОЛОДЬ ТА ПЕРЕМІЩЕНІ ВИШІ У СВІТЛІ ДЕОКУПАЦІЇ ТА РЕІНТЕГРАЦІЇ

Микола Чаплик,

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціології управління,
Донецький державний університет управління (м. Маріуполь)*

Спілкування через лінію перетину та його важливість. За весь період війни спілкування через лінію перетину практично не припинялося між рідними, близькими, друзями та знайомими по обидві боки лінії фронту. Навіть у випадку, коли люди ставали опонентами щодо їхніх поглядів на ситуацію та власну участь у ній, спілкування зберігалось. Сторони у певних випадках заради збереження стосунків під час комунікації намагаються уникати гострих тем, які їх розділяють. Звичайно, що є випадки, коли спілкування переривалося, але важко сказати, наскільки сильно відсоток таких випадків відрізняється від відсотка випадків, коли люди переривали стосунки між собою під час різних конфліктів у звичайних мирних умовах. Таким чином, наявність комунікації через лінію фронту зберігає можливість діалогу, який фактично не припиняється. У даному разі мова йде про своєрідну народну дипломатію. Якщо зберігається діалог, то зберігається і вікно можливостей для розв'язання та подолання конфлікту на низовому рівні.

Крім того, місцеві жителі по обидва боки лінії розмежування не лише спілкуються за допомогою технічних засобів (мобільний зв'язок, месенджери, соціальні мережі тощо), а й пересуваються через лінію перетину. Зберігаються контакти із тимчасово окупованими районами у вигляді поїздок «на ту сторону». Отже, комунікація і пересування через лінію перетину є специфічною рисою гібридності війни.

Тепер поглянемо на спілкування через лінію перетину крізь призму перемоги в гібридній війні. Як вже наголошувалося експертами, співвідношення військових і невійськових дій у гібридній війні складає 1 до 4. Пріоритет належить невійськовим діям. У гібридній війні рушійною силою та головним ресурсом виступають не війська, а населення, яке є суб'єктом гібридної війни. Відтак спілкування може бути використано як інструмент не лише у процесі примирення, а й у якості зброї для перемоги в гібридній війні.

Російсько-українська війна є цивілізаційним конфліктом. Жителі Донбасу по обидва боки лінії фронту виступають у ролі агітаторів за той чи інший спосіб життя. Для Росії вони є російськомовним населенням та частиною «руського міру». Для України – українськими громадянами та частиною української політичної нації. За серця та розум цих умовних «своїх» і йде боротьба між Києвом та Москвою.

Переміщені заклади вищої освіти як майданчики для реінтеграції. Переміщені заклади вищої освіти містять у собі потенціал для деокупації, реінтеграції та примирення з декількох причин:

1. Переміщені заклади вищої освіти є українським кадровим ресурсом для відновлення функціонування вищої освіти та науки після звільнення тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим. Кадрова проблема з високою долею ймовірності постане в різних сферах після відновлення Україною територіальної цілісності. Тому переміщені виші є вагомим підґрунтям для вирішення кадрової проблеми у сфері вищої освіти на звільнених територіях, адже після повернення України вони будуть переміщені в місця свого довоєнного розташування. Отже, для відновлення вищої освіти на звільнених територіях доцільним є нарощування потенціалу переміщених освітніх закладів.

2. Дуже важливо, що професорсько-викладацький склад та студентство переміщених закладів вищої освіти складаються із місцевого населення та психологічно є своїми для місцевих по обидва боки лінії фронту. Вони говорять однією мовою (як у буквальному, так і в символічному сенсі) та можуть бути ефективними агентами впливу в умовах гібридного протистояння. Вони є «донецькими» або «луганськими» не лише за своєю назвою, а й за своєю сутністю та змістом, в першу чергу за людським ресурсом, який представлений переважно мешканцями як тимчасово окупованого, так і підконтрольного Україні Донбасу. Вони знаходяться на своїй землі та у себе вдома, і це – важливий психологічний фактор.

3. Особи, які включені до переміщених освітніх інституцій, по факту вже є потенційними агентами примирення у поствоєнній фазі. Вони такі самі репрезентанти України, як і армія або інші силові структури, державні установи та органи влади. У випадку, якщо викладачі та студенти будуть додатково мати навички з технологій примирення та медіації, це ще більше посилить їх ефективність у якості медіаторів. Також важливим є створення у структурі переміщених вишів військових кафедр із спеціалізацією «вій-

ський психолог», «військовий політолог» та «військовий соціолог». Необхідність їх створення саме на основі переміщених закладів вищої освіти полягає в тому, що в переміщених університетах професорсько-викладацький склад та студентство в більшості складається із жителів Донбасу. Таким чином, військові психологи, політологи та соціологи були б саме із місцевого населення і тому були б більш ефективними в інформаційній та когнітивній боротьбі, що є дуже важливим.

4. Переміщені виші є готовими майданчиками із реінтеграції та деокупації. Тобто в умовах, поки не вироблені механізми та не побудовані моделі реінтеграції та деокупації, уже існують реально діючі реінтеграційні майданчики у вигляді переміщених вишів. Підтримка переміщених вишів (та інших переміщених інституцій) може стати однією з ефективних і вже працюючих моделей для подальшої реінтеграції та деокупації тимчасово окупованих територій, яку доцільно й потрібно розвивати. Таким чином, якщо переміщені університети відновити, максимально розвинути та перетворити на потужні структури, в першу чергу за своїм людським капіталом, то вони стануть серйозним плацдармом для подальшої реінтеграції та деокупації звільнених територій.

5. Ще на один аспект варто звернути окрему увагу. Переміщені виші – це когнітивна зброя у гібридній війні. Один переміщений заклад вищої освіти образно можна порівняти із 10 танками, тоді як майже 20 переміщених вишів – це фактично танкова дивізія. Але реальний їхній вплив в умовах гібридної війни, в якій перевага надається невійськовим методам, набагато сильніший. Адже мова йде не лише про викладачів і студентів як агентів впливу та носіїв певних ідей, а й освітні інституції, одним з основних призначень яких є формування світогляду.

Отже, переміщеним закладам вищої освіти за допомогою держави та суспільства потрібно відновлюватися до довоєнних показників і ставати потужними освітніми, науковими та культурними центрами регіону.

Молодь тимчасово окупованих територій як ресурс реінтеграції. Особливо цінним ресурсом у гібридній війні є молодь. У зв'язку із цим на окрему увагу заслуговують освітні центри по залученню молоді із тимчасово окупованих територій до українського освітнього простору та з часом їхнє включення в загальноукраїнський простір.

Дія освітніх центрів «Донбас-Україна» розповсюджується на молодь з тимчасово окупованих районів Донбасу та «сірої зони». Привабливість вступу у вищі освітні заклади через освітні центри «Донбас-Україна» полягає в тому, що абітурієнти не складають ЗНО, а лише два іспити з підсумкової державної атестації (з української мови та історії України) та один вступний іспит (або творчий конкурс).

На території Донецької та Луганської областей у 20 навчальних закладах створено освітні центри «Донбас-Україна». Крім того, освітні центри «Донбас-Україна» створено на базі 17 переміщених закладів вищої освіти. Існують також аналогічні освітні центри «Крим-Україна» для абітурієнтів з тимчасово окупованого Криму, через які здійснюється вступ абітурієнтів з тимчасово окупованого Криму до 37 закладів вищої освіти України.

Згідно з інформацією Міністерства освіти і науки України, за три роки роботи освітніх центрів «Донбас-Україна» та «Крим-Україна» кількість вступників через них збільшилася майже вдвічі. Зокрема, через освітні центри «Донбас-Україна» у 2018 році вступили 1522 особи, у 2017 році – 1346 осіб, а 2016-го – 855 осіб. Через освітній центр «Крим-Україна» у 2018 році вступили 227 осіб, у 2017 році – 204 особи, а 2016-го – 153 особи.

Крім того, молодь з тимчасово окупованих територій має можливість вчитися дистанційно та скласти ЗНО і вступати в будь-який заклад вищої освіти України та навіть у закордонні виші. Однак статистика таких абітурієнтів не ведеться із міркувань безпеки, але такі випадки непоодинокі. Тому точної цифри, скільки абітурієнтів сумарно потрапляє із тимчасово окупованих територій до навчальних закладів країни, немає.

У залученні молоді із тимчасово окупованих територій сходяться як державні інтереси із реінтеграції, деокупації та примирення, так і корпоративні інтереси переміщених закладів вищої освіти, які зацікавлені у збільшенні обсягу набору студентів.

Звичайно, що абітурієнти «з тієї сторони» різні: є українські патріоти; є різною мірою нейтральні прагматики, які вважають, що в «ДНР-ЛНР» немає майбутнього і їхній «диплом» нічого не дає; є ті, хто нелояльний до України, але з різних причин отримує українську освіту. У будь-якому випадку можливість виведення молоді «з тієї сторони» на українську територію збільшує шанси на реінтеграцію тимчасово окупованих територій.

Варто зазначити, що вибір місця навчання по той чи інший бік лінії перетину – це вже серйозний крок для молодшої людини. Адже їй доведеться під час навчання зіштовхуватися із багатьма складнощами, наприклад із перетином лінії КПВВ тощо. Отже, це вже прояв позиції, навіть якщо вона є суто прагматичною. Молодь із «сірої зони» також підпадає під дію освітніх центрів «Донбас-Україна», що є також важливим. За 3 роки кількість вступників з окупованих територій через освітні центри «Крим-Україна» і «Донбас-Україна» зросла майже вдвічі (URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/za-3-roki-kilkist-vstupnikov-z-okupovanih-teritorij-cherez-osvitni-centri-krim-ukrayina-i-donbas-ukrayina-zroslo-majzhe-vdvichi> (дата звернення: 27.12.2018)). Адже дуже часто населення «сірої зони», знаходячись в районі безпосередніх боєзіткнень, дезорієнтоване та почуває себе кинутим напризволяще.

Висновок. Таким чином, комунікація через лінію перетину є одним із підтверджень гібридної сутності війни та водночас наявність даного соціального феномену відкриває й певні можливості. Це явище важливе з точки зору примирення та порозуміння в рамках народної дипломатії. Не менш важливе воно і в якості інструменту перемоги в гібридній війні, адже комунікація є фактором інформаційного впливу, який є однією із складових гібридної війни. Переміщені заклади вищої освіти є важливим інструментом на фронтах когнітивної та інформаційної боротьби гібридної війни, а також важливим ресурсом для реінтеграції та деокупації тимчасово окупованих територій. Є сенс працювати над збільшенням контингенту абітурієнтів з непідконтрольної частини Донбасу та АР Криму. Після визволення основний кадровий склад переміщених закладів повернеться до своїх закладів. Важливо, аби кадри для університетів на звільнених територіях складав патріотичний або лояльно налаштований до України персонал. Адже після звільнення викладачі і студенти будуть повертатися до себе додому як носії ідеї успішного українського проекту.

ПІДСУМКОВА ЧАСТИНА

(Узагальнив професор Ігор Рушенко)

Обговорення на Форумі стану безпеки регіонів на Сході та Півдні в контексті гібридної війни дозволяє зробити наступні висновки.

«Русская весна» 2014 року в містах Сходу та Півдня України здійснювалася у формі «заколотповстання», сценарії якого для кожного регіону писалися в країні-агресорі за єдиною методикою. Сама можливість занурити регіони у стан хаосу і здійснювати оперативні плани «заколотповстання» була обумовлена прорахунками національного будівництва та вадами державної політики протягом 23-х років незалежності. Держава і суспільство мирилися з культурною експансією зі Сходу; фактично потуралися радянсько-російські культурні традиції; не була вчасно проведена декомунізація; не існувало розуміння безпекової складової інформаційної політики; українська мова, українська церква, власні традиції активно не впроваджувалися на Сході та Півдні; не отримували гідної відсічі сепаратистські прояви та тенденції. Регіони віддавалися фактично на відкуп місцевим елітам, у ролі яких виступали кримінально-олігархічні клани, з якими щільно «працювала» Москва. До початку 2014 року на територіях прикордонних областей Російською Федерацією були створені «активні мережі», що мали бути задіяні у день «Д». І це сталося по команді з Москви в останню декаду лютого в Криму і 1 березня – в обласних центрах, які за планом Кремля мали ввійти до так званої «Новоросії».

На даний момент часу втратили актуальність кілька визначальних обставин, які зумовлювали успіх «заколотповстання» в певних містах і регіонах України в 2014 році. Позитивними чинниками національної безпеки є: 1) контроль за державним кордоном та лінією розмежування, 2) блокування свободи пропаганди з боку агресора на більшості територій, 3) відновлення державного управління в регіонах та значно більші можливості впливу Центру на події в прикордонних областях, 4) підвищення рівня та ефективності діяльності спецслужб, розгром активних колабораціоністських мереж, 5) зміни у суспільстві, у тому числі наявність потужного патріотичного волонтерського руху, присутність у соціумі прошарків чоловіків та жінок, що зі зброєю відстоювали незалежність держави і повернулися до мирного життя, тощо.

Проте залишаються чинними певні небезпеки та ризики, які пов'язані з більш глибокими чинниками:

– Проблема ідентичності не є остаточно розв'язаною, бо значні прошарки населення у прикордонних з Росією регіонах мають слабку українську ідентичність, дуальну ідентичність, у структурі населення залишаються українофобські групи. Ідентичність, у свою чергу, є основою світогляду, конфесійної приналежності, електоральної поведінки, готовності захищати Батьківщину, рівня патріотизму в цілому. Отже, попереду велика культурницька робота з розширення поля української свідомості. З вирішенням проблеми ідентичності остаточно зачиниться вікно можливостей для російських спецслужб розігрувати сепаратистську карту.

– Слабкою ланкою залишається місцева політична еліта (на рівні самоврядування) та бізнес-еліта. Зокрема, це зумовлено і недоліками кадрової політики в регіонах. Після розв'язання Росією війни провідним критерієм відбору та висування кандидатів на будь-які посади в системі управління та на державних підприємствах має розглядатися патріотична позиція претендента. Потужним резервом є ті чоловіки та жінки, які воювали на фронті або займалися волонтерською діяльністю, мають поранення, державні нагороди, користуються авторитетом у патріотичних колах.

– Залишаються недоліки і в культурній, освітній, інформаційній політиці. Не в останню чергу ці вади є питанням грошей та цільового фінансування з держбюджету. На часі є нульова терпимість до так званого «руського міру» як ворожої до України та європейців ідеології. Війна з Росією прийняла цивілізаційний вимір, культурна резистенція до наступів східної традиції є вирішальним фактором перемоги. Українська книга, кінопродукція, театр тощо стають зброєю. Паралельно не зникає актуальність контрпропаганди, потрібна відсіч будь-яким псевдокультурологічним проявам, наукоподібним теоріям, церковно-ідеологічним впливам із Москви.

Зброєю ворога є використання демократичних інституцій, політичних прав людини в підривних технологіях, які конструє агресор. Оскільки подібної тактики дотримується недемократична держава, яка не поважає права людини і демократичні процедури, то це створює асиметричну картину і несе суттєві

гібридні загрози. У 2014 році агресор використовував права на мирні зібрання, публічні політичні акції як інструмент «заколотповстання», інститут свободи слова – в технологіях воєнної пропаганди, референдум – як метод легітимізації захоплення влади і анексії. Основна загроза 2019 року полягає у використанні противником виборчих кампаній для реваншування й нанесення поразки Україні. Загрози мають наступний характер: 1) різноманітні технології втручання у виборчий процес, 2) використання виборчих кампаній для розхитування Української держави та занурення країни або окремих регіонів у стан хаосу, 3) допомога у приході до влади реваншистів, небезпечних для країни популістів та антидемократичних сил. Основна мета агресора – вплинути на геополітичний вибір України та скасувати фундаментальні досягнення країни в боротьбі за незалежність та на шляху євроінтеграції. Росія також може використати тимчасове послаблення державного управління внаслідок гострої політичної боротьби для нанесення військового удару.

Демократія має право на самозахист. Необхідно ставити питання про обороноздатну демократію. Це включає у тому числі радикальні заходи з тимчасового обмеження політичних прав для певних прошарків населення та обмеження діяльності політичних сил, які виступають на боці агресора або ведуть до згортання демократичних інституцій. Варто більш уважно вивчити відповідний досвід періоду «холодної війни» (ФРН) та державні практики, що застосовували Естонія, Литва, Словенія у перехідний період на шляху євроінтеграції.

Популістські гасла щодо обмеження прав президента та переходу до парламентської республіки здатні привести країну до хаосу в умовах війни, послабити обороноздатність, зруйнувати вертикаль державного управління. Економічний популізм, необґрунтовані обіцянки соціальних гарантій несуть потенційні ризики, якщо посадова особа або політична партія при владі будуть намагатися здійснити передвиборчі обіцянки в позаекономічний спосіб. Завдання політологів – об'єктивне інформування громадськості щодо небезпеки популізму, використовуючи живі приклади соціальних катастроф тих країн, де популісти приходили до влади.

Інформаційні загрози й атаки є центральним пунктом гібридної війни в умовах інформаційного суспільства, коли є технічні можливості необмеженого розповсюдження інформації та існує незаперечне право громадян на вільне отримання інформації в демократичних країнах. Агресор цілеспрямовано зловживає досягненнями технічного і соціального прогресу, аби отримати перемогу в царині суспільної свідомості. Тактика агресора в інформаційній складовій гібридної війни зводиться до руйнації ціннісних систем, поширення аномії та панічних настроїв, ескалації ворожнечі всередині суспільства, створення викривлених картин історії та сьогодення. Певна перевага в інформаційному наступі на першому етапі війни сприяла агресору в захопленні Криму та загостренні на Донбасі. Ворог диференціює пропаганду, спрямовуючи певні меседжі на різні соціальні сегменти, у тому числі цілеспрямовано намагається впливати на свідомість бійців на фронті. Актуальним завданням є перехід від оборонної тактики до наступальної стратегії. Українцям варто чітко визначитися із засадничими питаннями стосовно історії, релігії, відношення до Європи та Росії, власної системи цінностей, аби вести когнітивну війну з противником та посилювати імунітет громадян до ворожої пропаганди.

На сьогодні ще не вироблена концепція примирення у поствоєнній фазі. Дискусійними залишаються питання ставлення до окремих категорій населення, у тому числі: 1) можливість притягнення до відповідальності тих осіб, що підпадуть під поняття «колабораціоністи» (в разі прийняття Верховною Радою відповідного закону, що дасть юридичне тлумачення терміна); 2) зміст і тривалість перехідного періоду, коли гіпотетично можуть обмежуватися демократичні права місцевого населення; 3) порядок повернення тимчасово переміщених осіб та реституція майнових прав; 4) механізм повернення на окуповані території правових інституцій й ставлення до «юридичних актів» окупаційної адміністрації та їх судових органів; 5) зміст культурної політики, зокрема перехід від мови ненависті, яка була породжена воєнною ситуацією, до мови нормального громадянського спілкування, і багато інших не вирішених питань.

Громадянське суспільство може активно долучитися до опрацювання різних моделей і ситуацій у поствоєнній фазі, тобто включатися в розробку бачення миру після війни. Варто залучати активних громадян України для досягнення внутрішньоукраїнського консенсусу, зокрема, шляхом обговорення: яким має бути мирний стан, як досягти післявоєнної справедливості. І на основі цього консенсусу розробляти законодавчу базу. Позитивними варто визнати окремі ініціативи, школи, тренінги, які долучають населення Сходу та Півдня до вирішення проблеми суспільної консолідації після повернення окупованих територій.

Громадянське суспільство у 2014 році відреагувало на воєнні загрози та початок окупації українських теренів швидше і більш ефективно, ніж державні інституції. Пізніше реакція патріотичних кіл вилилася у потужний волонтерський рух. Поєднання патріотичного руху «з низу» з діяльністю державних безпечових інституцій є тим ґрунтом, що веде до перемоги. Волонтерський рух пройшов декілька етапів еволюції, змінилися певні пріоритети, завдання, чисельний склад, але залишаються головні якісні ознаки: патріотична мотивація, гнучкість, швидка реакція на загрози або потреби, самодіяльність та ініціативність. Варто працювати в напрямку залучення до волонтерського руху молоді, яка таким чином буде отримувати навички громадянської відповідальності та патріотичне виховання.

Спілкування через лінію перетину є принципово новим явищем соціального життя. З одного боку, воно є каналом комунікації з громадянами України, які вимушено залишилися на окупованих територіях; з іншого – містить приховані загрози, бо може використовуватися для розповсюдження чуток, пропаганди, вербування і спецоперацій противника. Важливо не втрачати молодь, орієнтувати її на навчання в освітніх закладах України. Потрібно мати позитивний діалог з проукраїнською частиною населення, що може обернутися значним посиленням наших позицій у процесі деокупації тимчасово втрачених територій.

Зміст

Вступне слово модератора Форуму (професор Ігор Рущенко)	3
Дискусійна панель 1	
ЧИ Є РИЗИК ПОВТОРЕННЯ ПОДІЙ ВЕСНИ 2014 РОКУ НА СХОДІ ТА ПІВДНІ УКРАЇНИ?	6
Чистилін Володимир. ЗАГРОЗИ ХАРКОВУ У 2019 РОЦІ В КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ	7
Остапенко Олександр. ОЦІНКА РИЗИКІВ І ЗАГРОЗ ПОВТОРЕННЯ ПОДІЙ ВЕСНИ 2014 РОКУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ: ПОГЛЯД З ОДЕСИ	8
Горюнова Євгенія. ЧИННИКИ ОКУПАЦІЇ КРИМУ ТА СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ ДЛЯ УКРАЇНИ	12
Рущенко Ігор. «ЗАКОЛОТПОВСТАННЯ» – СПРАВЖНЄ ІМ'Я «РУССКОЇ ВЕСНИ»	15
Дискусійна панель 2	
РИЗИКИ І НЕБЕЗПЕКИ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ 2019 РОКУ	18
Романюк Олександр. ОБОРОНОЗДАТНА ДЕМОКРАТІЯ.....	19
Полішук Ігор. БЕЗПЕКОВІ ВИКЛИКИ В ХОДІ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ЦИКЛУ 2019 РОКУ В УКРАЇНІ.....	21
Белесков Микола. НЕБЕЗПЕКА ЗОВНІШНЬОГО ВТРУЧАННЯ В ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ПРОЦЕС	22
Дискусійна панель 3	
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВИМІР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	24
Дзьобань Олександр. ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА В УКРАЇНІ: «ГРА» НА ВИЖИВАННЯ.....	25
Кротюк Василь. МІСЦЕ І РОЛЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ.....	27
Сулова Олена. ОРГАНІЗАЦІЙНА ЗБРОЯ: ГЕНДЕРНА СКЛАДОВА	28
Дискусійна панель 4	
СТРАТЕГІЇ ПРИМИРЕННЯ У ПОСТВОЄННІЙ ФАЗІ	30
Зубар Наталія. ЯК ЗНАЙТИ БАЧЕННЯ МИРОТВОРЕННЯ ПІСЛЯ ВІЙНИ?	31
Лазарович Микола. ІСТОРИЧНІ УРОКИ І ШЛЯХ ДО МИРУ	32
Сорока Юлія. МОВА ВОРОЖНЕЧІ В ПЕРСПЕКТИВІ ЗАВДАНЬ ПРИМИРЕННЯ	35
Смалюк Роман. ПРОБЛЕМИ ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВОСУДДЯ НА ДОНБАСІ У РАЗІ РЕІНТЕГРАЦІЇ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ.....	37
Дискусійна панель 5	
ГРОМАДЯНСЬКИЙ РУХ СПРОТИВУ: ПРОБЛЕМИ ВОЛОНТЕРСТВА	40
Оболенцев Валерій. МОТИВАЦІЯ ПАТРІОТІВ ЯК ВИРІШАЛЬНИЙ ФАКТОР ОБОРОНОЗДАТНОСТІ УКРАЇНИ.....	41
Полякова Марина. ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ ПАТРІОТІВ ХАРКІВЩИНИ.....	42
Дискусійна панель 6	
СПІЛКУВАННЯ ЧЕРЕЗ ЛІНІЮ ПЕРЕТИНУ: НОВІ ВИКЛИКИ	44
Чаплик Микола. МОЛОДЬ ТА ПЕРЕМІЩЕНІ ВИШІ У СВІТЛІ ДЕОКУПАЦІЇ ТА РЕІНТЕГРАЦІЇ.....	45
Підсумкова частина (Узагальнив професор Ігор Рущенко)	48

Наукове видання

**БЕЗПЕКА СХОДУ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ:
ВИКЛИКИ 2019 РОКУ**

МАТЕРІАЛИ ХАРКІВСЬКОГО БЕЗПЕКОВОГО ФОРУМУ

(м. Харків, 7–8 грудня 2018 року)

За редакцією доктора соціологічних наук,
професора І. П. Рушенка

Коректор *М. М. Поточняк*
Комп'ютерна верстка *О. А. Лисенко*

Підписано до друку з оригінал-макета 27.02.2019.
Формат 60×84 ¹/₈. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 6,27. Обл.-вид. арк. 4,02. Вид. № 2115.
Тираж 30 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Контактний тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verстка@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ТОВ «ПРОМАРТ»
Тел. (057) 717-28-80